

"Noć" Andrzeja Stasiuka-prijevodni procesi i prevoditeljski izazovi

Pavičić, Mihovil

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:726225>

Rights / Prava: [In copyright](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2021-12-09**

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za zapadnoslavenske jezike i književnosti
Katedra za poljski jezik i književnost

Diplomski studij

***„Noć” Andrzeja Stasiuka – prijevodni procesi i
prevoditeljski izazovi***

Diplomski rad

Student: Mihovil Pavičić

Mentorica: prof. dr. sc. Ivana Vidović Bolt

Zagreb, svibanj 2019.

IZJAVA O AUTORSTVU DIPLOMSKOGA RADA

Ovim potvrđujem da sam osobno napisao diplomski rad pod naslovom „*Noć*” *Andrzeja Stasiuka – prijevodni procesi i prevoditeljski izazovi* i da sam njegov autor.

Prijevod i ostali dijelovi rada su isključivo autorski. Podatci i ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima (mrežni izvori, udžbenici, knjige, znanstveni, stručni članci i sl.) jasno su označene kao takve i navedene su u popisu literature.

Sadržaj

1. Uvod	2
2. Književna produkcija Andrzeja Stasiuka	3
3. <i>Noć</i>	4
4. Prijevodni procesi - prijevod kao komunikacijski čin	5
5. Prevoditeljski izazovi – teorija skoposa	9
6. Prijevod djela <i>Noć</i>	13
7. Komentar i analiza prijevoda djela <i>Noć</i>	64
7.1. Leksički odabiri.....	64
7.2. Stilističko-sintaktički odabiri	67
7.3. Prijevod nestandardnih jezičnih sredstava	69
7.4. Teorija skoposa – prilagodbe izvornika	71
8. Zaključak	75
Literatura.....	76

1. Uvod

Što je prevođenje, teško je odrediti. Drugim riječima, teško je dati samo jednu definiciju koja bi ga precizno definirala. O njemu se govorilo još u antička vremena, a do danas je, nekad više, nekad manje uspješno, određena kao znanstvena disciplina, to jest znanost (Pavlović 2015, 13). Tek se sredinom 20. stoljeća (Pavlović 2015, 13) javlja tendencija stvaranja iste, koja bi se izričito bavila prevođenjem. Prema Nataši Pavlović (2015, 15), u Hrvatskoj još nije prihvaćen nijedan stalan naziv, a koriste se sljedeći: *znanost o prevođenju*, *traduktologija*, *translatologija* i *teorija prevođenja*.

U prvome dijelu rada ukratko će se reći nešto o poljskome autoru Andrzej Stasiuku i njegovom književnom opusu te o djelu *Noć*, čiji je prijevod i analiza istog središnja tema ovoga rada. Također će se sažeto navesti stavovi teoretičara prevođenja o prijevodnim procesima i prevoditeljskim izazovima, što će biti teorijski temelj za drugi dio rada. Od hrvatskih teoretičara, od velike su važnosti Vladimir Ivir, ali i Nataša Pavlović koja je okupila u jednome djelu sve suvremene teorije prevođenja. Neizmjerne je važan i zbornik radova Hrvatskoga društva za primijenjenu lingvistiku urednica Jelene Mihaljević Djigunović i Nede Pintarić pod naslovom *Prevođenje: Suvremena strujanja i tendencije*, koji je 1995. godine okupio veliki broj stručnjaka i znanstvenika s preko pedeset radova na temu prevođenja.

Iste će se teme, kroz analizu i komentar prijevoda *Noći*, spomenuti i u drugome dijelu rada koji je posvećen prijevodu cjelokupne drame, njezinoj analizi te komentaru istog. Za potrebe ovoga rada, drama je podijeljena na poglavlja na način da svaka promjena likova na sceni bude odvojena. Pomoću primjera, iz prve će se ruke moći vidjeti kako prevoditeljski procesi djeluju na prijevod i koji je njihov utjecaj te s kojim se izazovima suočava prevoditelj, posebice prilikom prijevoda s poljskoga na hrvatski jezik.

2. Književna produkcija Andrzeja Stasiuka

Andrzej Stasiuk rođen je 25. rujna 1960. godine u Varšavi. Od formalne je izobrazbe odustao, a proslavio se na svjetskoj razini nakon objave autobiografskog djela *Hebronski zidovi* 1992. godine. Djelo govori o zatvorskoj zbilji¹ kroz koju je prošao nakon što je za vrijeme vojnog roka 1980. dezertirao zbog svojih pacifističkih stavova. Stasiuk se okušao u svim književnim žanrovima te je tako već 90-ih godina 20. stoljeća postao jedan od najnagrađivanijih i najprevođenijih poljskih književnika srednje generacije. Godine 1995. bio je dobitnik nagrade Kościelski, a 2005. dobitnik nagrade *Nike*, najznačajnije poljske književne nagrade.

Vrlo je plodan autor društvenih i općeljudskih interesa, a posvećen je temama suvremenoga poljskoga urbanog mentaliteta te srednjoeuropskom i istočnoeuropskom prostoru nakon pada komunizma. U svijetu je priznat kao autor istočne tranzicije i njezina društvenog naličja, a poznat po literaturi koja opisuje njegova putovanja kroz Istočnu Europu. Neka od njegovih djela prevedena su i na hrvatski jezik: *Devet*², *Na putu za Babadag*³, *Taksim*⁴, *Istok*⁵ itd. Opisavši impresionistički svoja putovanja, kombinirajući isto s tehnikom struje svijesti, prema nekim književnim kritičarima, moglo bi se reći da je Stasiuk razvio svoj vlastiti stil.

Stasiuk se 80-ih godina 20. stoljeća preselio iz Varšave u karpatsko planinsko selo Czarne, gdje i danas živi te sa suprugom vodi istoimenu nakladničku kuću, koja se specijalizirala za modernu poljsku i srednjoeuropsku prozu. Osim putopisa i romana, Stasiuk se okušao i u književnoj kritici i esejistici. Kao što sâm kaže, ne zanima ga previše hoće li se nekome obratiti svojim djelima jer primarno piše za sebe.

¹ <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=69918> (posjet 1. svibnja 2019.)

² Prevela Ivana Maslač.

³ Preveo Siniša Kasumović.

⁴ *ibid.*

⁵ *ibid.*

3. Noć

Noć Andrzeja Stasiuka, nazvana još *Slavensko-germanskom medicinskom tragikomedijom*, napisana je 2005. godine za kazališni festival s temom proširenja Europske unije. Sudeći prema nekim književnim kritičarima, tematski je to možda najmanje tipično djelo, u usporedbi s ostatkom Stasiukova opusa. Makar prerušena u kriminalnu priču, drama očito predstavlja dva naroda koja simboliziraju Istok i Zapad Europe, i to lako prepoznatljive Nijemce i Poljake.

Iako su predstavljeni kao međusobno netrpeljivi, odnosi između Istoka i Zapada u ovoj drami ipak postižu neku vrstu simbiotskog odnosa. Ovdje te odnose nose dva bezimena glavna lika, Poljak i Nijemac. Moglo bi se reći da po važnosti prednjači Poljak jer ipak predstavlja tipične Stasiukove junake: „Anti-junaci Stasiukove proze pripadnici su društvenog dna, zarobljeni porivima za odvaljivanjem tereta života sa svojih ramena...”⁶ Stasiuk je uspio istovremeno objektivno opisati i nabrojati te subjektivno se izrugati mnogim stereotipima koji razlikuju, a opet vežu te dvije nacionalnosti.

Ova drama otvoreno govori o mnogim stereotipima i šovinizmu između Zapada i Istoka, ali upravo zbog toga podsjeća publiku na surovu istinu odnosa moći i komplekse slavenskih naroda. S obzirom na to da je u pitanju dramsko djelo, istina je skrivena među brojnim vulgarizmima, ironijom i sarkazmom te na taj način Stasiuk istinu čini prihvatljivom, a ponekad i humorističnom.

⁶ Jeraj, Vid. „Stasiuk Andrzej.” 2008. <http://www.booksa.hr/dossier/andrzej-stasiuk> (posjet 02. svibnja 2019.)

4. Prijevodni procesi - prijevod kao komunikacijski čin

Prijevodni proces može se objasniti kao sve ono što prevoditelj napravi od početka do kraja rada na izvornom tekstu, odnosno pripremi ciljnog teksta. Prva istraživanja istih započeta su osamdesetih godina prošloga stoljeća i to metodom „glasnog razmišljanja”, preuzetom iz psihologije (Pavlović 2015, 245). Za najpoznatiji model prijevodnih procesa u Hrvatskoj zaslužan je Vladimir Ivir, „koji prevođenje konceptualizira kao komunikacijski čin” (Ivir 1997, 170-171 prema Pavlović 2015, 247). U tom smislu, prevođenje se proučava kao udvostručeni proces jednojezične komunikacije, odnosno višejezične komunikacije.

Teoretski pristupi prevođenju kao komunikacijskom činu razmatraju jezik „kao samo jedan od *elemenata* komunikacijskog čina ostvarenog prevođenjem, pri čemu je jezik sredstvo realizacije kulturnog transfera” (Antunović 2001, 18). Ipak, ni jezik, odnosno kod više nije samo „spremnik” jedinice koje će kasnije biti dio ciljnog teksta. Suština prevođenja u ovome činu jest prenošenje kodificiranog izvanjezičnog konteksta iz jednog jezika u drugi. Ipak, Antunović (2001, 25) smatra da je izvanjezični sadržaj zapravo utjecaj teksta, odnosno njegov sadržaj te sposobnost, spremnost i način na koji prevoditelj razumije tekst. Prema ovome modelu, Pavlović (2015, 247) nabroja sljedeće čimbenike u komunikacijskom činu: izvorni jezik, izvorni pošiljatelj, povratna sprega između njega i primatelja, komunikacijski kanal, primatelj, ciljni jezik, prevoditelj, povratna sprega između prevoditelja i krajnjeg primatelja, komunikacijski kanal između prevoditelja i krajnjega primatelja, krajnji primatelj.

Na taj model Goranka Antunović dodaje nekoliko važnih čimbenika, među ostalim, „druge osobe” koje mogu utjecati na prevoditeljeve odluke (Antunović 2001, 28 prema Pavlović 2015, 248) kao npr. izdavači, kritičari ili lektori. Osim toga, mnogi teoretičari slažu se kako prijevodni procesi označuju više fenomena, a najviše se ističu kognitivni procesi tijekom prevođenja i „fizički” procesi (Malmkjær 2000, 163 prema Pavlović 2015, 249), koji se odnose na prevoditelje općenito i njihove proizvode.

Osim komunikacije, poznati teoretičari prevođenja (Nord, Wills i dr.) uvode u opise prijevodnih procesa ‘situaciju’ i ‘kulturu’. Kulturom se upozorava na razlike u okruženju govornika izvornoga i ciljnog jezika te se raspravlja o prevođenju kulturno markiranih elemenata. Situacija, s druge strane, obuhvaća „mjesto, vrijeme, motivaciju i svrhu komunikacije te sudionike sa svim njihovim osobinama” (Antunović 2001, 27). One se mogu smatrati okvirom unutar kojeg prevoditelji, odnosno sudionici u komunikacijskom procesu, djeluju, a taj se proces ostvaruje jezikom, odnosno dijelovima jezika koji se nalaze u tekstu.

„Prijevod nastaje kao rezultat prijevodnog procesa” piše Antunović (2001, 4), napominjući kako je prevođenje neupitno i komunikacijski proces, a može biti lingvistički, komunikacijski, kognitivni i sl. Drugim riječima, prevođenje je posredno interpretacijsko postupanje koje teži razumijevanju. Isto se može opisati i kao dekodiranje smisla izvornog jezika i kodiranje tog smisla ciljnim jezikom, imajući na svijesti da se prevoditelj na kraju mora odlučiti na (samo) jednu interpretaciju izvornika. Zbog toga Antunović (2001, 7) smatra da je prevođenje i proces donošenja odluka. Teoretičari znanosti o prevođenju dosad su ustvrdili mnogo prijevodnih procesa, s time da ih jednako toliko već smijenjeno, kao npr. analiza izvornog i ciljnog jezika samo na jezičnoj razini (Antunović 2001, 5).

Nida-Taberov model, prikazan u radu Antunović (2001, 20), jedan je od prvih koji kombinira dvije vrste prijevodnog procesa, a sadrži: izvornog autora, analizu, prevoditelja, preustroj te primatelja. Dok se komunikacijsko djelovanje odnosi na izvornog autora, prevoditelja i primatelja, analiza i preustroj odnose se na kognitivne procese. Drugim riječima, opisuje se proces koji „počinje komunikacijskim djelovanjem izvornog autora, a završava ‘konzumacijom’ prijevodnog teksta od strane [...] primatelja” (Antunović 2001, 23).

Većina teoretičara slaže se s podjelom prijevodnih procesa na tri glavne faze (Pavlović 2015, 270): faza orijentacije, faza izrade prijevoda i faza redakture. **Faza orijentacije** inicijalna je faza planiranja. U njoj prevoditelj čita izvorni tekst, priprema bilješke za prevođenje, upoznaje se s temom i vrstom teksta. Ova faza završava kada prevoditelj započne prevoditi. **Faza izrade prijevoda** obuhvaća cjelokupan rad na prijevodu, od prve do zadnje rečenice ciljnog teksta. **Faza redakture** traje od završetka prijevoda do predaje istog naručitelju. Za ovu posljednju fazu tipična je procjena i promjena već postojećih prijevodnih rješenja.

Zahvaljujući prikupljenim podacima od praćenja aktivnosti pogleda i tipkovnice, Carl, Dragsted i Jakobsen⁷ izdvojili su nekoliko obrazaca ponašanja za svaku od triju faza procesa, a Pavlović (2015, 272–273) ih je nabrojala. Neki obrasci ponašanja u fazi orijentacije: sustavna inicijalna orijentacija, letimično čitanje, brzo planiranje, bez čitanja. Mogući obrasci ponašanja u fazi izrade prijevoda su sljedeći: planiranje širega konteksta, planiranje užega konteksta, vraćanje, bez vraćanja. Na kraju, mogući obrasci ponašanja tijekom redakture: dugačka faza redakture (rijetke preinake u fazi izrade prijevoda), dugačka faza redakture (brojne preinake u fazi izrade prijevoda) te kratka faza redakture.

⁷ <https://translationjournal.net/journal/56taxonomy.htm> (posjet 6. svibnja 2019.).

Pavlović (2015, 256) piše kako istraživanja prijevodnih procesa pokazuju da se pri prevođenju izmjenjuju nesvjesno i svjesno procesiranje. Objašnjava to na sljedeći način: prevoditelj se oslanja na svoje spontane reakcije i znanje izvodi bez svjesnog razmišljanja, dok ne naiđe na problem radi kojeg se mora zaustaviti te promijeniti ili prilagoditi procese koje je dosad koristio. Svjesnost, odnosno nesvjesnost prevoditeljevih mentalnih procesa ovisi o specifičnosti teksta i njegovu dosadašnjem iskustvu. Kako se narav prijevodnih procesa ne bi krivo shvatila, teoretičari prevođenja naglašavaju njihovu nelinearnost. Drugim riječima, prevoditelj najčešće istovremeno koristi više prijevodnih procesa.

O prijevodnim procesima teško je govoriti u jednini jer ovise o mnogim čimbenicima. Čak je i redosljed različitih procesa uvjetovan ograničenjima poput semantike, pragmatike, situacije i kulture (Pavlović 2015, 254). Zbog toga je varijabilnost ključna riječ kada su u pitanju prijevodni procesi. Svaki se pojedinac razlikuje što utječe i na odabir procesa, a može se dogoditi i da pojedinac mijenja procese kojima se služi pri prevođenju ovisno o njegovom prevoditeljskom zadatku. Jasno je da različiti tipovi teksta zahtijevaju različite procese, odnosno kompetencije. Varijabilnost je ta koja objašnjava postojanje različitih mogućnosti, koje ovise o raznim čimbenicima poput vrste teksta. Drugim riječima, prevoditelj objedinjuje prikladna rješenja kombinirajući različite izvore znanja i mogućnosti koje posjeduje.

Mnogi teoretičari (Tirkkonen-Condit, Hakkarainen i dr.) razmišljaju o prijevodnim procesima kao zadatcima rješavanja problema i, posljedično, njihovim rješenjima. Klasifikacija prijevodnih problema (Pavlović 2015, 263) može se podijeliti na lingvističke (ortografske, morfološke, leksičke, sintaktičke i sl.) te prema uzroku problema (razumijevanje, produkcija itd.). Što se tiče rješenja, uglavnom se razlikuju probna ili privremena i odabrana. Ona mogu biti spontana, „što znači da ih prevoditelj predlaže na temelju vlastitih, unutarnjih resursa” (Pavlović 2015, 264) ili ih može pronalaziti u vanjskim resursima (rječnici, terminološke baze).

Prijevodni problemi i njihova rješenja mogu se objediniti pod terminom prijevodne strategije, koja podrazumijeva usmjerenost prema problemu i usmjerenost prema cilju. Strategije se mogu podijeliti na lokalne i globalne. Pavlović (2015, 267) ih objašnjava na sljedeći način: „Globalne strategije tiču se čitavog prijevodnog zadatka [...], dok se lokalne strategije tiču konkretnih problema u tekstu, i u načelu bi trebale biti podređene globalnoj strategiji.”

Na temelju istraživanja prijevodnih procesa, Pavlović (2015, 269) navodi sljedeće radnje prevoditelja: čitanje izvornoga teksta, predlaganje privremenih rješenja, konzultiranje vanjskih izvora itd.; radnja je u ovome kontekstu krovni termin za strateška i nestrateska pronalaženja prijevodnih rješenja.

Dio istraživanja prijevodnih procesa posvećen je formiranju najboljih praksi za sve prevoditelje, odnosno kako osigurati najkvalitetniji prijevod. Tako se navodi da se od prevoditelja, tijekom prevođenja, očekuje da istovremeno obraća pažnju na: terminologiju, gramatiku, leksik, lokalitet, format i svrhu prijevoda (Pavlović 2015, 279). Konkretni ciljevi istraživanja prijevodnih procesa važni su jer opisuju, a time i utječu, na obrazovanje samih prevoditelja: sve više pozornosti posvećuje se načinima na koje se dolazi do prijevodnih rješenja, za razliku od konačnog rezultata prijevoda. Nažalost, nijedna znanstvena metoda još uvijek ne omogućuje „ulazak” u prevoditeljev um.

5. Prevoditeljski izazovi – teorija skoposa

Žarište istraživanja prevođenja kao znanosti tek se 1980-ih godina počinje pomicati na samog prevoditelja kao stručnjaka za međukulturnu komunikaciju (Pavlović 2015, 192). Prevoditelje se počinje promatrati u sociološkome smislu, odnosno, u pitanje se dovodi status prevoditelja, uvjeti rada, autorska prava, prevoditeljska etiketa itd. U ovome kontekstu, važno je spomenuti američkog teoretičara Lawrence Venutija, koji je među prvima predložio proširivanje „s izoliranog proučavanja tekstova na proučavanje prijevoda u njihovu društvenom i kulturnom kontekstu” (Pavlović 2015, 182-183).

O utjecaju osoba uključenih u prijevodni proces na ciljni tekst pisala je Anutnović (2001). Strogo gledano, autor izvornog teksta kronološki je prva osoba uključena u prijevodni proces. Ipak, kao što je navedeno iznad, prvi mogu biti i inicijator ili naručitelj. Tko god od njih bio prvi, od najveće je važnosti jer stvara komunikaciju.

Uloga prevoditelja ipak je opisana kao središnja uloga u prijevodnom procesu. Prevoditelj je istovremeno i čitatelj i autor, a u fazi prijevoda ispunjava mnoge druge funkcije. Ponekad je uključen i u faze nakon završenog prevođenja: lektura teksta, grafičko oblikovanje, kraćenje i sažimanje teksta, adaptacija itd. On je taj koji odlučuje koju će od više mogućnosti uvrstiti u konačnu verziju prijevoda. Osim toga, prevoditelja se smatra i inovatorom „koji u [...] kulturu uvodi i u njoj popularizira dotad nepoznate, ili slabo zastupljene, oblike i poruke” (Antunović 2001, 124).

Što se tiče prijevodnog čina, prevoditeljeva je uloga dvostruka: primateljska i autorska. Iz tog razloga prevoditelj mora u oba jezika posjedovati jezične i kulturne kompetencije. Najvažnija je svakako prijevodna kompetencija, ali ona obuhvaća već nabrojane stručnosti u drugim područjima. Takve se kompetencije razvijaju s vremenom, stoga se može zaključiti da faktori koji odlučuju o nekim prijevodnim rješenjima mogu biti biološka starost te trajanje prevoditeljskog iskustva. U ovome kontekstu važno je spomenuti i prevoditeljevu slobodu, odnosno mogućnost donošenja odluke „da prijevodnu ekvivalenciju ostvari svjesnim kršenjem propisane norme” (Ivir 1998, 207).

Naravno, i najraniji su se autori poput Cicerona i sv. Jeronima bavili ulogom prevoditelja. Ipak, među prvim teorijama koja se detaljno bavi tim pitanjima jest teorija skoposa ili teorija svrhe prijevoda, nastala pod utjecajem novijih lingvističkih grana (Pavlović

2015, 192) s proponentima poput Hansa Vermeera i Juste Holz-Mänttari, a koji sociološkim teorijama žele objasniti prevoditeljev profesionalan rad. Anthony Pym (2009, 23) naglašava kako se teorija skoposa bavi proučavanjem ljudske interakcije na djelu te da se služi metodama posuđenim iz sociologije i etnologije.

Osim prevoditelja, u procesu prevođenja sudjeluju i druge osobe (autor, čitatelj i dr.), a njihovom su razumijevanju najviše pridonijele socio-, psiho- i pragmalingvistika. Te su discipline bile od važnosti teoretičarima prevođenja jer su zahvaljujući njima mogli opisati prevoditeljevo ispunjavanje namjera izvornog autora (Antunović 2001, 28) ili o prevoditeljevoj namjernoj cenzuri.

Za teoriju skoposa, odnosno funkcionalistički pristup prevođenju, važno je reći da, zajedno s deskriptivnom teorijom o prevođenju, predstavljaju odmak od paradigme ekvivalencije (Pavlović 2015, 194) i „skidanje izvornika s trona” ishodišne točke proučavanja prijevoda. Također, teoretičari skreću pozornost na svrhu, odnosno namjenu prijevoda u realnoj situaciji. U svakom slučaju, „...prevođenje nije isključivo, pa ni prvenstveno, jezični proces.” (Pavlović 2015, 196, cit. u Vermeer 1987a:29), a u prvi se plan stavlja funkcija ciljnog teksta. Važno je naglasiti kako teorija skoposa ne određuje kojom će se tehnikom prevođenja služiti prevoditelj, o tome se odlučuje u svakom pojedinom slučaju; a svrhu u načelu određuje naručitelj prijevoda.

Prema teoriji skoposa, prevođenje je oblik prijevodne akcije, a istovremeno interakcija između osoba od kojih svaka ima ulogu. S obzirom na to, Pavlović (2015, 197-199) je izdvojila sljedeće osobe (prema Nord 1997, 19-22):

- **Inicijator** je fizička ili pravna osoba koja započinje proces prevođenja. Prijevod mu je potreban za određen cilj i za određene primatelje.
- **Naručitelj ili klijent** je fizička ili pravna osoba koja od prevoditelja traži da proizvede tekst u određenu svrhu i za određene primatelje.
- **Autor izvornika** je osoba koja je proizvela izvorni tekst.
- **Primatelj** ciljnoga teksta je osoba ili skupina kojoj je prijevod namijenjen.
- **Korisnik** ciljnoga teksta je osoba ili skupina koja se služi prijevodom u neku svrhu. Korisnik i primatelj mogu u praksi biti ista osoba, ali razdvajanje uloga je korisno kada se one razlikuju.
- **Prevoditelj** je ključna osoba – stručnjak za prijevodnu akciju, odgovoran za obavljanje naručenog posla.

Prema skoposu, prevoditeljeve su zadaće sljedeće:

- analizira prihvatljivost i izvedivost naloga u pravnom, ekonomskom i ideološkom smislu;
- provjerava je li prijevod doista potreban;
- navodi aktivnosti koje su potrebne;
- obavlja prijevodnu akciju.

Pavlović objašnjava (2015, 199) kako je, prema skoposu, glavno načelo koje određuje prijevodne procese kojima će se prevoditelj koristiti svrha, odnosno funkcija koju će prijevod imati. Kritičari teorije skoposa tumače to na način da prevoditelj ima apsolutnu slobodnu prilagodbe izvornog teksta, ali u pitanju je zapravo određenje svrhe prijevoda ovisno o tome tko će ga čitati. Drugim riječima, teorija skoposa ne određuje unaprijed koje će prijevodne procese prevoditelj upotrijebiti, samo da ih upotrebljava imajući na umu svrhu prijevoda.

Vermeer (Reiss i Vermeer 1984, 100 prema Pavlović 2015, 202) razlikuje dvije vrste koherentnosti u teoriji skoposa. Intratekstualna koherentnost podrazumijeva da je ciljni tekst dio primateljeve situacije. S druge strane, ciljni tekst mora imati odnos s izvornim tekstom, a objašnjava ga intertekstualna koherentnost. Objе koherentnosti podređene su svrsi prijevoda.

S obzirom na to da naručitelj najčešće određuje svrhu prijevoda, u teoriju skoposa uvodi se termin „nalog” kojim se opisuju upute koje prevoditelj dobiva zajedno s izvornim tekstom. Nalog sadrži informacije poput svrhe prijevoda, tko je čitatelj ciljnog teksta i sl. Ipak, naručitelj teksta najčešće ne razmišlja o tome zašto mu treba prijevod, stoga prevoditelji ne raspolazu potrebnim informacijama. Važno je naglasiti da nalog ne određuje način kako će prevoditelj prevesti tekst.

Osim osnivanja teorije skoposa, pomak fokusa s tekstova na prevoditelja doveo je do istraživanja prevoditeljskih kompetencija. Termin „kompetencija” u ovome je smislu zamijenio termin „vještina” jer obuhvaća veće područje, odnosno kombinaciju znanja, stavova i sposobnosti. Kiraly (prema Pavlović 2015, 213) razlikuje prijevodne kompetencije (vještine koje su potrebne da bi se izradio ciljni tekst na temelju izvornog teksta) od pojma prevoditeljske kompetencije, koji, kao širi pojam, obuhvaća sposobnosti služenja informacijama i alatima. Specifičnost prevoditeljske kompetencije sadržana je u heterogenosti, jer od prevoditelja iziskuje vještine koje se međusobno razlikuju.

Pavlović (2015, 214-217) je temeljito opisala nekoliko podjela prevoditeljskih kompetencija na sastavnice, odnosno potkompetencije, od kojih su neke: jezična, međukulturna, strateška, bilingvalna itd. Primat svakako ima jezična kompetencija jer poznavanje materinskog i još jednog stranog jezika neophodno je da bi se uopće mogle razviti druge prevoditeljske kompetencije. U većim jezičnim zajednicama uvriježilo se da će prevoditelji prevoditi (samo) na svoj materinski jezik, dok će na strani jezik prevoditi govornici toga jezika. Osim pravopisa, gramatike i leksika materinskog jezika, prevoditelj bi trebao poznavati funkcionalne stilove, humor, ironiju i sl. Jasno je da se od prevoditelja očekuje i visoka razina poznavanja kultura povezanih s jezicima s kojih i na koji se prevodi. U ovome kontekstu, pojam kulture odnosi se i na tradiciju, običaje, vjerovanja itd. „Prevoditelji, dakle, moraju imati široko opće obrazovanje, ali i dodatna znanja...” (Pavlović 2015, 221).

Teorija skoposa doživjela je najveći uspjeh u obrazovanju prevoditelja jer je primjenjiva na stvarnu situaciju i uzima prevođenje u obzir kao profesionalnu djelatnost. Osim toga, prijevodne vježbe pod teorijom skoposa naglašavaju različite vrste tekstova te njihovu svrhu (Pavlović 2015, 207).

6. Prijevod djela *Noć*

„Noć

Slavensko-germanska medicinska tragikomedija

To nije umjetnost, to je zbirka tekstova za pjevanje, za recitaciju. Sve što je napisano — osim naslova — mora biti izgovoreno, sve je tekst.

Nema ni posebno istaknutih likova osim Duše, Trupla Zločinca i Zlatara. Nemam pojma koliko ima liječnika, koliko žena, baba u zborovima, koliko zločinaca — frendova ubijenog. Za mene su to glasovi u tami, tami noći. Otpjevaju sve i utihnu. Još kokoši trebaju kokodakati i psi zavijati. Tako sam ja to čuo.

Andrzej Stasiuk

ZBOR

Uzeli su dobrobrano težak automobil i ušli unutra kroz izlog.

Uzeli su zlato, srebro, dijamante i vratili se do svojih poludivljih mjesta na Istoku. „Gledajte! Gledajte! Evo, vraćaju se!” Tako su vikale cure očekujući njihov povratak, očekujući parfeme, blistave haljine i kožne naslonjače u ukradenim automobilima.

Tek su ih poslije sustigli psi na lancima, psi koji štite poludivlja mjesta na Istoku.

Ovdje su ostavili svoje automobile otvorene, nasred trgova, nasred ulica i odlazili kućama svojih cura, u crno ništavilo noći.

Ujutro su ipak osjetili strah. Zato su kriomice pobjegli, vratili se svojim autima, da voze ukруг ulicama Istočnih gradova. Kao stari nomadi — stalno u pokretu, u stadu, njuškajući.

Sirotinja žedna stvari, jer je vlasništvo ipak uvijek bilo tuđe, a nikada vlastito.

Zabavljaju se paleći benzin. Kukavički teturaju u zbijenom krugu kako ne bi jedni druge izgubili iz vida. Oponašaju televiziju iz cijeloga svijeta u svojim Istočnim gradovima s kućama poput starih šatora.

Uvoze dijamante sa Zapada jer tamo nema ničeg drugog.

Uvoze aute jer Istok od Zapada ne treba ništa više.

Auti provode svoje posljednje dane u mongolskom pijesku.

Mercedes je sretan jer mora povećati proizvodnju.

Audi je isto sretan, kao i BMW jer sin kralja moldavskih Cigana vozi model X5.
Najsretniji je ipak Mercedes jer olupine njegovih auta prekrivaju predivno tijelo Albanije poput
ljusaka.

Ukrali su dobrano težak auto i ušli unutra kroz izlog.
Uzeli su srebro i zlato i vratili se do svojih snenih mjesta na Istoku.
Jednoga se dana s prozora nagnuo vlasnik i upucao jednoga od njih.
Nisu mogli vjerovati. Stvari, dijamanata i automobila je međutim bilo toliko mnogo da su
izgledali kao lusalice, beskorisne, nikome potrebne, gotovo javne.

Zatim su u tami, zbijeni u grupu, slušajući vlastito disanje šaptali:

Pogledaj, pucao je...

Pogledaj, uspio je ubiti...

Ovo se neće zaboraviti...

Ovo smo učili u školi...

Od šteneta su napravili psa...

A zatim su ga morali ubiti...

A zatim oderati kožu s njega...

Da im nisu rekli, onda ne bi ubili...

Ali ako im kažu, sve će napraviti...

Ne rade ništa iz užitka...?

Slušaju iz užitka, kad im kažu...

A tko je njemu rekao...?

Rekla mu je obaveza...

Sigurno je negdje pisalo da to smije...

Ili čak mora...

Mora se, mora, nema izlaza...

Ovo se neće zaboraviti...

To se prenosi majčinim mlijekom...

A onda je u krvi cijeli život...

Što će sada biti s nama...?

Gdje ćemo se izgubiti...?

Otkud ćemo krasti dijamante...?

I otkud sada automobile...?
Otići ćemo do Moskalja...?
Oni nemaju automobile...
Imaju, ali se slabo brinu...
Moskalj će odmah ubiti...
Ne zna se s Moskaljom...
Može bit da mu se samo ne da...
A kad mu se zaželi, ubije te iz dosade...
Ili da se zabavi...
Ili ti kaže da si odeš...
Jer oni misle da se sve može...
Da je svejedno, što se radi...
Jer će ionako biti isto kao što je bilo i prije...
Da će biti onako, kako je uvijek bilo...

Zato imaju tako malo svojih automobila...
Zato moraju imati mnogo ukradenih...
Za njih je ukradeni bolji od vlastitog...
Da, vlastiti su sranje...
Odmah se pokvare...
Makar su pokušavali...
Makar su oponašali...
Makar su proizvodili iste, ali gore...
Tamo se sve kvari i stalno moraju uvoziti...
Oni misle da će se zbog uvoženja nešto promijeniti...
Da...

Ali, da si Moskalj, onda te taj ne bi upucao...
Oni se boje Moskalja...
Kao ničega na svijetu...
Ovo se neće zaboraviti...
Dali bi im sve aute...
Vesele se kada vide ukradenu merđu u Moskvi...
Ili bemburu u Peterburgu...

Ooo, Moskalj je ukrao, kažu...
Kleknuli bi, kada bi mogli...
Da im Moskalj kaže, samo bi ih dali...
Neki bi htjeli biti kao Moskalji...
Ali ne uspijevaju...
Jer, teško je biti Moskalj...
Zato se ljute...
Čini im se da mogu uspjeti u svemu što žele...
Ali ne uspijevaju biti kao Moskalj...
Kako uopće poželiš biti kao Moskalj...?
Jer im se čini da Moskalj može sve...
Da mu je sve dozvoljeno...
Tako im se čini...
Jer kad je Moskalj došao kod njih, radio je što je htio...
Ovo se neće zaboraviti...
Htjeli bi raditi što žele, ali se boje...
Kada Moskalj radi što želi, uvijek mu se oprost...
Kao i onda kada su došli do nas, samo su ubijali...
Ali nisu htjeli naše žene...
Zbog srama...?
Ne, zbog osjećaja obaveze i gađenja...
Imali su naredbu da ne smiju spavati sa životinjama...
Ali kada su Moskalji došli do njih, radili su s njihovim ženama i jedno i drugo...
Spavali i ubijali...?
Kako to Moskalji...
Kod njih se može i jedno i drugo...
I počeli su biti ljubomorni na Moskalje, ljubomorni su i danas...
Ovo se neće zaboraviti...

Tako šapću u tmuni, kada su već daleko. Osluškuju pse u svojim gradovima i ohrabruju se stranim strahom. Djevojčad čeka na mračnim vratima domova, ali oni prolaze pokraj njih i govore: „Odite spavati, kurve. Danas ćemo u samoći piti za smrt ubijenog.”
Zatim odabiru najmračniji dom i vade van najprljaviji stolnjak.
Zato što žele osjetiti pravu tugu. Ostavljaju svoje aute s upaljenim motorima.

Da ih čekaju kao psi i da benzin gori, jer i strojevi moraju biti u žalosti.
Piju votku i pijuckaju pivo. Piju toplu votku i pijuckaju razrijeđeno pivo.
Grizu i gutaju staklo. Tako si zamišljaju tugu, budući da ne mogu vjerovati u smrt.

Nismo znali da se tamo može umrijeti...
Nitko nam nije rekao...
Nije bilo zamislivo da se tamo može umrijeti...
Ni, ni smrti...
Samo dobar život...
Započinjalo je već od same granice...
Čak su i stariji izgledali živahno...
Izgledali su rumeno...
Izgledali su mirno...
Neki su izgledali debelo...
Samo živi...
Samo se kod nas umiralo...
Onda su psi zavijali...
Tamo su psi tihi...

Zasad dijamanti mogu počivati u miru.
I vlasnici auta mogu se maknuti s prozora.
Posjednici mogu otpočiniti.
Ove se noći ništa neće dogoditi. Neka spava cijela zemlja.
Ništa joj ne prijete, jer oni oplakuju smrt u koju ne mogu vjerovati. Smrt nije šampion među lopovima.
Nikada je neće primijetiti jer će doći do njihova grada u zalemljenom lijesu. Prislunit će uši, prisluškić će, njušiti će i lupkati u srebrnu ploču vremena.

Pogledaj kako je glatka...
Kako ispolirana...
I kroz nju se ništa ne osjeti...
Kao da ništa nije bilo...
Ništa se nije dogodilo...
Ništa ne smrdi...

Sve je kao i prije...
Sjaji se kao nova merđa...
Kao psu jaja...
Ne, kao aluminijsko-srebrni audi...
Lijep pogreb...
Zanimljivo, jesu li ga položili gologa...
I je li cijeli, ili su ga poslije zašili koncem...
Nakon čega...
Nakon što su ga otvorili, da provjere...
Je li normalan, da je krao...
Sigurno su zašili, nakon što su otvorili...
Moskalj bi ostavio...
Uopće ne bi otvarao, jer se Moskalj ne čudi...

Dakle on se vraća kao junak. Tako čvrsto zatvoren, da psi ne osjete smrt.
Osjetit će samo smrad straha živih, miris hladnog znoja i zavijati će, jer kad se čovjek boji, pas se boji još više i prijanja uz gospodareve noge. On se vraća prazan iznutra, dakle bez straha. Izvadili su mu sve iznutra i ne zna se jesu li to vratili natrag. On je s Istoka, dakle mogli su ne vratiti. Ti s Istoka još uvijek vjeruju u proročanstva iščitana iz utrobe. Dakle sigurno nisu vratili unutra, da ne bi ohrabivali proročanstva ili da ne budu iščitana. Vraća se kao junak. Vraća se kao svetac. Ne zaudara. Kurve će biti bez posla sve dok će oni piti na aluminijsko-srebrnoj površini lijesa kao na stolu. Umjesto kurvi doći će majke i bake jer se one ničega ne boje. Ne boje se ni smrti jer su s Istoka.

Ne bi trebali tamo ići...
A dokud bi trebali...
Ovdje moraju ići! Kao što je gospodin Bog naredio...
Idu i odmah se vraćaju jer im nestaje benzina...
Istina... Tamo im ne nestaje...
Nikada nisu rekli da im je tamo nestalo...
Tamo uvijek imaju. Ali kada ovdje dođu, odmah nema...
I dolaze, i govore da im baba da jer nemaju pošto ići...
Ja ne dam...
Jer je glupa! Ostati će ovdje i voziti će se uokolo! Uokolo će posuđivati!

Ma daaa, to je za dečka gore od smrti...
U ime Isusa Krista, išli bi do Moskalja...
Ako odu do Moskalja kao do onih, nijedan se neće vratiti...
Još se sjećam Moskalja...
Bože moj... Bilo je to kao jučer...
Došli su i htjeli su kokoš...
Da, htjeli smo očerupati...
Ali su je stavili s perjem u pećnicu...
A da! Morali smo objasniti da je prvo treba ubiti...
Nisu znali da kok...?
Znali su, ali im se jako žurilo u rat...
Da, sjećam se... nosili su po četiri sata na svakoj ruci...
Zbog te žurbe...
Svaki osam...
Perje je izašlo van...
Htjela sam im dati sol, ali nisu htjeli...
Rekli su da nemaju vremena, da moraju brzo *u napad*.

Ah, to su dobra stara vremena, a lako ih se sjetiti kao svako drugo. I vrijeme se dijeli prije njih i poslije njih. Pametan je onaj koji se sjeća kako je bilo. Najpametnije su žene u crnim haljinama i crnim maramama. Nadživjele su muškarce, živjele su bez njih i to nije bilo strašno. Žena koja gleda kako joj pokapaju muža ili sina pomalo se pretvara u muškarca. Stare su to stvari i vrijeme tu neće mnogo promijeniti. Žena koja zna ubiti kokoš nema toliku potrebu za muškarcem i manje se boji smrti. Nije isključeno da nose crne haljine kako se na njima ne bi vidjeli tragovi kokošje krvi.

A sjećate se onih drugih...
Kako bi to bilo danas...
Ulaštene čizme...
Manšete...
Kantovi...
Drogerija...
Klanjali su se...
Koristili papar...

Sjećam se da je jedan...
I ja se sjećam...!
I ja...!
Njihovi psi ništa nisu htjeli jesti...
Kao da nisu gladni...
Psi su uvijek gladni...
Što onda, pretvarali su se...?
Psi se nikada ne pretvaraju...
Oni su mogli pse naučiti kako se pretvarati...
Bojala sam se onda kada sam ih bacila psu, a on ih nije uzeo...
Kao da je bolestan...
Ali nije bio jer se to na psu odmah vidi...
Da, oni nisu imali bolesnih pasa...
To su Moskalji imali bolesne...
I takve su jeli...?
Toga se ne sjećam...
A čega se još sjećaš...?
Lijepih muškaraca u ulaštenim čizmama.
Jedan je pucao na moju mamu, ali se ona onesvijestila i ostale su samo rupe od metaka u zidu,
a on si je otišao.
Bio je glup i mislio je da je ubio...?
Kad je ubijao, bio je siguran da je ubio i otišao je...
Tako je, oni su uvijek bili sigurni...
Nisu mogli pomisliti da je moguće promašiti...
Da je moguće izaći u neopranim cipelama...
Da cipele mogu biti neoprane...
Da je moguće u čistim cipelama ne doći na mjesto...
Higijena je ipak najvažnija...
I čistoća...
Tako je...
Kada bi padao snijeg i smrzavala se voda, odmah bi se zaprljale...
Bile bi kao Moskalji...
I manje ubijali...
U pitanju je bila higijena...

Jedno je iskopati rupu ljeti, a drugo zimi...
A i „tigrovima” su se tada ledile gusjenice...
Što...?
Ah, ništa... To su samo riječi utjehe iz onih vremena...
A naravno, kada su se zaprljale, prestali su biti sposobni i za što...
Tako je, onda su počeli krasti kokoši...
Smrdjeli su i počeli su se bojati...
Umiven je bio junak...
A kad bi malo zasmrdio, odmah bi se pretvorio u kukavicu...
Prljavi je postao slab...
Prljavi nije mogao pogoditi kako treba...
Kad se nisu umili, nisu mogli pogoditi dijete...
Da... Sjećam se, jedva su pogađali odrasle...
Čega se još sjećaš...?
Da su se bojali još dvije stvari...
Kojih stvari...?
Šume i bolesti...
Nikada nisu išli u šumu i nikada tamo gdje je ležao bolesnik...
U pravu si, tako je, bježali su...
Da uđu u šumu, prvo su je morali zapaliti...
A kad su čak i upucali bolesnika, svejedno nisu ulazili...
Vjerovali su u opasne bakterije i viruse...
I u šumske duhove odnosno prikaze...
Ma molim te... U to samo mi vjerujemo...
Oni su isto vjerovali i prvo su palili...
Mislili su da će se duh zapaliti...? Pa to je ipak glupo...
Glupo. Ali nisu znali drugačije. Mislili su da će se duhovi zapaliti isto kao i meso...
Nitko ih nije naučio...
Nije imao tko...
Jer su mislili da sve znaju...
A onda, moja ljubavi, već su izgledali isto kao i Moskalji...
Više nisu imali papra ni soli...
Da, draga moja, nisu znali ni kako kokoši ukrasti...
Lovili su, lovili, pokušali pucati, ali je pticu teže pogoditi od djeteta...

Upravo je to bio njihov problem... Davali smo im vode kada su je tražili...
Nekada su htjeli izdati potvrdu...
To su bila lijepa vremena...
Bilo nam ih je žao...
Jadnici, mislili su da se duhovi pale...
I više nisu imali soli...
Ni papra...
Amen.

Oni slušaju majke kao što su i pili njihovo mlijeko. Sjećanje im je ulazilo u kosti zajedno s hranom. Sve što je bilo, ušlo je u krv majki i sada živi u njihovim tijelima kao najstarija legenda.

Umjesto da im ukrademo aute, mogli smo im prvo pojesti pse...
Tada bi pomislili da smo neki drugi...
Da smo samo oni koji jedu pse...
Tada bismo mogli krasti pregršt dijamanata...
I ništa ne bi primijetili...
Primijetili bi samo žderači pasa...
Vidjeli bi psoždere u audijima i merđama...
Psojede sa zlatnim lancima...
Tako je, ušao bih u dućan i uzeo najskuplje stvari...
A oni bi bili poput slijepaca...
I samo bi vidjeli pseće meso u našim trbusima...
Tko zna...
Što, tko zna...?
Tko zna, možda bi nas zamijenili za Moskalje...
O da, za Moskalje, koji mogu sve...
Smiju jesti svoje pse i voziti svoje aute...
A po čemu oni prepoznaju Moskalje...?
Po tome što ih se boje...
Po tome što žele biti kao oni i po tome što nikada neće biti...

DUET – TIJELO I DUŠA

Tijesno mi je ovdje i zagušljivo i dosadno i tiho. Pijte za moju dušu. Želim čuti kako čaša kuca o lim lijesa i kako najmlađeg šalžete u tamu po votku. Želim čuti kako grizete staklo i razgovarate o kurvama. Ujutro će me pokopati. Već osjećam kako mi nokti rastu i želim čuti galamu posljednji put. Imam izlaznu ranu na tijelu. Tamo ulazi hladno i zauvijek će ostati. A vi pričate o Moskaljima umjesto da dovedete kurve nad moj lijes da mogu čuti njihov smijeh. Boli me kurac za Moskalje. Ne znam ni kako izgleda onaj koji me ubio jer mi je pucao u leđa. Ali ne žalim. Došao sam u noći, kada je spavao, tako da to nije bio dvoboj. Sada sam truplo i ne znam gdje mi je duša, ne znam jesam li je imao. Imam izlaznu ranu na tijelu kroz koju ide hladno. Dovedite kurve i upalite glazbu u automobilima jer se bojim da sam samo truplo.

Ti jesi truplo, a ja sam tvoja duša i sada ćeš gnjiti. Takva će ti biti kazna zato što si bio glup. Zato što si mislio da si samo tijelo koje će te spasiti u svakoj avanturi i izvući iz svakog sranja bez posljedica. Bio si kreten i mislio si da je tvoje tijelo nešto poput audija ili bembure. Ja sam duša i vidim više od tebe.

Dovedite kurve! Ne želim umrijeti kao truplo!

Ja sam tvoja duša i umro si još davno, tako da nemoj vikati. Sada ćeš gnjiti. Izjedat će te nešto nalik hrđi. Jednom riječju, spustit ćeš se u Čistilište. Sjećaš li se uopće nečega sa satova vjeronauka? Raj, Čistilište, Pakao? „Pa ipak moramo vjerovati da prije sudnjega dana postoji vatra Čistilišta za neke manje grijeha” – tako je barem tvrdio Grgur I. Veliki u svojim *Dijalogima*, knjiga četvrta, poglavlje trideset i deveto.

I neka svira glazba iz velikih bass zvučnika,
Koji su kao kucanje srca...

Ti si idiot. Žao mi je to reći jer sam tvoja duša, ali mi duše ne možemo lagati i ne možemo šutjeti. Ti si idiot jer si se dao ubiti, krađući neko švapsko sranje. Zato ćeš gnjiti u Čistilištu kao na odlagalištu, kao smeće. Ja sam slobodna. Zbilja sam bila tvoja duša, ali me nisi htio slušati.

Nikada te, Dušo, nisam čuo...

Jer si slušao svoje usrane bass zvučnike. A i oni su ukradeni.

Mislio sam da je to ritam srca... A da je srce kao duša.

Čini se da su ti izvadili srce kada su provjeravali što imaš unutra.

Izvadili, ali možda su stavili...

Ne bih bila tako sigurna.

Precizni su.

Upravo tako: Što će truplu srce? U svakom sam slučaju htjela reći da su srce iz tebe izvadili, a mene nekako nisu. U tome je razlika. Nemoj me dakle miješati s usranim zvukom bass zvučnika. Da ih nisi slušao, čuo bi mene.

A što si mi govorila, Dušo moja, kada te nisam slušao? Sada je tiho i imamo mnogo vremena. Reci mi to sada.

Već je prekasno i uopće nije tiho. Tvoji su prijatelji doveli prijateljice i otvorili vrata automobila da se zvuk može pronijeti u dubinu noći.

Ali ja ništa ne čujem...

Eh, da. Bez mene u sebi, gluh si kao truplo. A šteta, jer je, na kraju krajeva, sve to tebi u čast.

Tamo su oni i prijateljice? Za moj?

Tako je. Ti si junak jer ti je debeli Švabo pucao u guzicu.

Za jednu dušu koristiš dosta čudne riječi.

Nisam ja „samo neka duša”, nego tvoja.

Baš tako... Mogla bi na trenutak ući u mene...?

Što?

Pa da, na trenutak... da mogu čuti kako oni tamo puštaju glazbu za moj oproštaj...

Ali ako uđem u tebe, ustat ćeš iz mrtvih! I što onda? Slušat ćeš bass zvučnike i činit će ti se da je to tvoje srce? Hoćeš i nakon smrti biti jednako glup kao i prije? Sjedit ćeš među psima na lancima i među svojim stogodišnjim babama i izlazit ćeš samo da popraviš antenu od televizora kada se nakrivi i prestane loviti valove na kojima merđe i bembure žive vječno, ne hrđaju i izazivaju pohotu čak i u dalekom Ulan Batoru?

Tamo možda bolje neka toyota land cruiser... znaš, japanska legenda, pouzdanost i lakše ga je prošvercati preko Kine ili Moskalja.

Za jednu dušu se ne razumijem baš u to. Činilo mi se da samo njemački nešto vrijede. Ipak sam se kroz sve te godine naviknula na tvoje misli.

Pa jer jesu. Ali je to daleko. Mongolija je Mongolija. Uostalom, nemaju ceste. Ruski UAZ je standard, a cruiser ili patrol su san snova. Osim toga, Dušo moja, čini se da se granica oduševljenja njemačkom tehnologijom podudara više-manje s granicom do koje je došao Wehrmacht. Moskalji vole bemburovu legendu isto kao legendu o svojoj svjetskoj velesili.

Molim lijepo: Nekoliko dana mrtav i već počinješ razmišljati u nešto općenitijim kategorijama nego prije. Povijest, politika...

Znaš Dušo, bojim se dosade... Kad pomislim da mi je ostalo samo razmišljanje, ležanje, propadanje i tako do samoga kraja, dakle zauvijek, nema više ničeg, nikakvih zadovoljstava, nikakvih bass zvučnika ili pogleda djevojaka punog divljenja, da više nema prijatelja...

Prestani jer ću se slomiti i počet ću plakati. Iako, izgleda da je to bez tebe malo neizvedivo. Odnosno, da se tako izrazim, ponio si suze sa sobom u grob.

Ne rugaj se. Zbilja mi je teško. Kad bi se na tren vratila...

Ti glupane s prstima u ušima! Kada sam bila na mjestu, onda me nisi trebao, nisi slušao, boljela te je ona stvar za mene! Za vlastitu, jedinu, neponovljivu, besmrtnu dušu! A sada hoćeš ustati iz mrtvih da lupáš žene po guzicama? Nikada! Pokora, pokora i još jednom pokora!

Kakva pokora? Pa ja nisam kriv. Pucali su mi u leđa... Osim toga, zbog te pucnjave nismo ništa uzeli. Htjeli smo samo krasti. Za to se ne ubija. To nije bilo fer!

Bilo je, bilo, kako da nije. Volio si novce, dijamante, dezodoranse i njemačke automobile više od vlastitog života...

Ali svi vole...

Ne bih se na to kladila. Sâm si spomenuo Mongole.

Dušo moja, oni ipak nemaju pojma ni o čemu. Što Mongol zna o ljubavi, što bi Mongol mogao znati o crnoj X petici. Kralj moldavskih Cigana zna više o tome. Vozi se njome do Čukča da im proda dugačko donje rublje i mora spavati s njihovim ženama jer su takva sveta pravila gostoprimstva.

Znaš kralja moldavskih Cigana?

Ne sjećaš se? Upoznali smo se u Litvi. Tada smo švercali merđu. Ali nije bio ukraden, Bože sačuvaj. Kupili smo ga slučajno od Albanaca.

Znaš, neke su mi stvari iz našeg zajedničkog života možda promaknule. Nekada sam morala odrijemati. Pogotovo tijekom onih vožnji sa Zapada na Istok i natrag.

Istina, za žene to može biti dosadno.

Sigurno bi htio da je duša muško. Tada biste krali i vozili čiste savjesti. I on, tvoj, oprost mi na izrazu, duš, isto bi kao ti volio sve te vožnje, isto kao ti bi želio njihove kožne presvlake, aluminijske felge i štogod još tamo imaju. I onda biste bili besmrtni jer on ni za što na svijetu ne bi izašao iz tebe. Vozili biste se cijelu vječnost.

Moja vlastita duša pravi budalu od mene...

Zato što si je izdao.

Samo sam radio ono što rade svi: želio sam i udovoljavao želje. Kod nas su, kao što znaš, čak i psi, zbog uštede, imali prekratke lance. Zatim sam otišao tamo i vidio da želja nije grijeh, da je upravo suprotno, da je onaj koji ne želi, oprostiti, odvratna stoka. Da, krao sam, ali sam na taj način radio mjesto za nove dijamante i automobile, zahvaljujući meni na svijet su morale dolaziti nove bembure i audi, zahvaljujući meni amsterdamske brusionice dijamanta su cvjetale, a Crna Braća spuštala su se još dublje pod zemlju u rudnicima Konga i Pretorije. Davao sam posla policajcima, novinarima, osiguravajućim kućama, da ne govorim o terapeutima koji su mjesecima morali tješiti žrtve. Na kraju krajeva, ako je netko od njih izgubio audija TT, to je bilo kao da mu je netko umro. A razmisli i o drugoj strani medalje, razmisli o našim sanjivim mjestima na Istoku gdje su se, zahvaljujući meni našla ta čuda. Razmisli o Kišinjevu i razmisli o Tartuu, o odjednom probuđenim apetitima. Bogatstvo prvo počinje u glavi. Dužni su mi medalju dati: Bayerische Motoren Werke, Mercedes-Benz AG i Adam Opel – iako smo njega nešto izbjegavali jer nije bio na dobrom glasu ni kod Moskalja. I njemački je sud dužan odlikovati me. Čak i Ministarstvo vanjskih poslova, jer ako oni nešto cijene, to su golf trojka i četvorka, najbolje crni i sa zatamnjenim staklima. Zahvaljujući tim modelima, motorizirala se cijela gangsterska mladež i zahvaljujući tome saznala je da postoje i druge zemlje. Prije su mislili da postoji samo Rusija. Tek kad su vidjeli golfa, povjerovali su da postoje i Nijemci... A ti, Dušo moja, govoriš o varanju, osuđuješ me za egoizam, misliš da sam totalna seronja, a ja zapravo predstavljam, pardon, predstavljao sam paneuropske i međunarodne ideje... Dušo, uđi u mene na tren, uđi na trenutak... Misli da sam samo ukradeni automobil koji voziš od jedne do druge granice.

Bila sam u pravu. Tvoja duša treba biti muško.

ZBOR ŽENA

Ne žele da budemo s njima.

Boje se plakati pred nama.

Žele plakati sami.

Oni misle da je rat i ne trebaju žene.

Za njih je sve poput rata. Kao djeca su i žele da im je sve dozvoljeno.
Ili kao pederi. Rat je pederska izmišljotina. Da se ne razdvoje. Da žive i umiru zajedno.

Krasti i dati se zatvoriti.

Dati se ubiti.

Iz principa i bez interesa. Jer kad te ubiju, ti na kraju krajeva nemaš ništa od toga.

Riskirati sve i izgubiti sve.

Kao da ih nije briga.

Dezodoranse i gaće su dovozili za nas, kao da nam ne treba kupovati.

Sebi nikada nisu dovozili nešto kao poklon.

Da nam treba nešto dati.

Jer ako ne daju, nećemo čekati.

To jest — čekat ćemo nekog drugog. Što ima bolje gaće i dezodoranse.

Oni uvijek misle da su gori.

Da je netko bolji od njih.

Zato sve to rade.

Daju besplatno.

Da im se dive, da su bolji.

Razbijaju u komadiće i ostavljaju.

Da drugi vide.

Onda moraju ići po nove.

Tako je, krađa je kao rat.

Nikada ne uzimaju žene.

Lopovluk je pederska izmišljotina.

Dive se samo sebi.

I dive se svojim automobilima.

Automobil ništa ne želi.

Automobil je za njih kao pas.

Gleda ih i divi im se.

Kao što se oni dive njemu.

Dat će ti dijamante, ali automobil ti nikada neće dati.

Vole razbiti i onda zaliti benzinom i zapaliti.

Ako im netko ukrade automobil, spremni su ubiti.

Da, automobili i oni su pederska izmišljotina.
Ženi će reći „ti kurvo”, ali nikada bemburi.
Samo se u automobilu ne osjećaju gorima.
Tako je, u automobilu su svi bolji i tek bi se tada htjeli poubijati.
Tako će i biti jednog dana.

OPERACIJSKA SALA. LIJEČNICI I TIJELO

Velik je, star i debeo i to uopće neće biti lagano. Trebat će se dobro primiti posla, prije nego što se u potpunosti ohladi.

Zasad je sasvim topao. To je sigurno zbog sala. Salo nekada ubija, a nekada pomaže preživjeti.

U posljednje je vrijeme svijet postao čudan.

Nekoć je salo bilo dobro. Svatko je htio biti debeo. Predstavljalo je to bogatstvo i poštovanje bližnjih.

Danas je tako samo u divljaka. Negdje na Jugu ili na Istoku.

Čitao sam u časopisu da je ovaj imao dosta puno. Zapravo je imao sve.

Pa, ako je imao za ovu operaciju, onda očito...

Trokatnica, šest automobila i dućan s dijamantima.

Pisali su da je pucao s drugog.

Na treći sigurno više nije išao.

Tako je to: Kad već imaš taj treći kat, nemaš potrebu ići na njega.

Sasvim topao... Čak, kao da je topliji?

Pa ne, poštovani kolege, truplo ne može imati temperaturu. Truplo se hladi.

Možda je živ...

Truplo? Kolege, mi smo njemački liječnici!

Pa, čak i da nije živ, na kraju će biti. Otkud je donor?

Godina dvadeset i četiri, mršav, mišićav, visok, plave kose, sasvim...

Otkuda...?

S Istoka. Kradljivac automobila.

Braveheart.

Sigurno Moldavac. Tamo je u posljednje vrijeme najveća ponuda. Svaki drugi nešto prodaje. Svaki drugi ima ožiljak straga ili sprijeda. Loše to izgleda jer režu oprezno, ali šivaju na brzinu.

Dobro da šivaju. Mogli bi ih tako ostaviti. Znae kako je tamo. Nikakvog poštovanja prema životu. Samo se broje novci. Kad netko ima još samo jedan bubreg, ne broji se na tržištu.

Ali on nije Moldavac. Tamo nema kradljivaca automobila. Zemlja živi od izvoza dijelova tijela. Najviše nama, ali i Amerikanci nešto uzimaju.

Ah, jadni, jadni Slaveni. Moraju prodavati gušterače i jetra da spase svoju originalnu kulturu i tajni jezik. Zanimljivo, je li uvijek tako bilo...

Moldavci nisu Slaveni. Iako izgledaju vrlo slično, koriste romanski jezik.

Daj ne seri! Govore francuski i režu se kako bi prodali žučnjake?

Poštovani kolege, primimo se posla jer će nam se doista ohladiti. Donor je s Istoka, iz Poljske.

O moj Bože!

Što?

O moj Bože!

Što?

O moj Bože!

Što je?

Pomaknuo se...

Ma što ti...

Pomaknuo se i dalje se miče...

Nema prava!

Udahnuo je zrak...

I sada izdiše...

On je mrtav, ali živi...

Ma ne, pa ovo je Rumunjska...

Hoće reći nešto...

...Transilvanija...

Ne želim, ne želim, ne želim to srce. Sve sam čuo.

O jebemu...

Nisam trebao jer sam mrtav, ali čuo sam. Tako nešto probudit će i umrle.

Jebote, ali broj...

I to čujem.

Ispričavam se...

Želim drugo...

To je nemoguće. Uskoro ćete se ohladiti i možda će i za ovo biti prekasno.

Šefe, dobro je to srce. Ja bih sâm u vašim godinama htio ovakvo srce.

Braveheart!

Baš!

Nemate njemačko?

Teško. Nitko ga se ne rješava prijevremeno.

Švedsko?

Nažalost...

Englesko, nizozemsko, ili čak francusko ili talijansko?

Žao nam je. Danas sve to dolazi s Istoka. Nije vam hladno?

Ne. Sve mi je toplije. Sigurno od straha. Ili od ljutnje. Umro sam, ali kada se sjetim tog jutra, uopće se ne osjećam mrtvo, nego kao da ne mogu zaspati. Vidim ih kako dva kata niže vrebaju moju imovinu. Ma što vrebaju! Oni je već imaju! Već ulaze i uzimaju sve ono što sam gomilao zahvaljujući poštenju, savjesnosti i radu. Staklo je bilo posvuda i čulo se da i dalje lome, da razbijaju sve unutra. Vidio sam to očima duše, vidio sam kako se mrvice stakla miješaju s dijamantima... To je bilo tako okrutno, to se nije moglo podnijeti... Taj strah da će se sve pomiješati i da se jedno od drugog više nikada neće odvojiti, staklo od kamena, bogatstvo od ničega, lijepo od uništenja. Suze su mi bile u očima i nisam ciljao. Jednostavno sam pucao u tu stranu. Imovina je sveta. Tako su nas učili...

Što više govori, to je topliji...

To je življi...

Na kraju će se ustati i otići...

Nismo se tako dogovorili...

Dat ćemo mu anesteziju i učinit ćemo svoje...

Ispričat će svoje i zaspat će...

Tako je, ljudima treba razgovor s drugima...

... i u to smo vjerovali i to ćemo braniti. Nisam ciljao ni u koga. Ciljao sam općenito, ciljao sam protiv onih koji narušavaju poredak! Ako netko želi dijamante, mora ih kupiti. Ili otići u rudnik. To jest, pobrinuti se za vlastiti rudnik tako da više ne mora posezati za tuđim. Treba raditi, imati imovinu i ostalo će se nekako posložiti. Tamo gdje nije bilo imovine, nije bilo ničega! Tamo su ljudi jeli iz jedne zdjele kao psi! Tako je bilo na Istoku i još uvijek jest. Nema tamo ničega, nema imovine i zato dolaze ovdje, da uzimaju našu i da se zatim prave da je njihova. Nisam ciljao ni u koga, ciljao sam općenito da zaštitim principe i nije grizodušje to što me ne pušta da spavam mirno... odnosno da ne živim mirno...

Dat ću mu injekciju. Dosta mi je.

Ne znamo hoće li djelovati.

Zašto ne bi djelovala?

Jer je sve to nekako čudno... nadnaravno...

U bolnici?

Ni sâm ne znam... Moja je baka bila s Istoka...

A sad mi tu još s tim jebenim poljskim srcem!!! Čovjek cijeli život plaća poreze, doprinose, osiguranja i onda tako nešto... Kako ću izgledati kada pogledam ljudima u oči... Ja, koji sam si obećao da moja noga nikada neće kročiti u NJDR⁸. A tko je taj uopće?!

Tko točno?

Taj transplantant.

Donor?

Da. Donor.

...Bio je... bio je... bio je...

Bio je student!

...Da, student...

U tom slučaju, što je studirao?

...Studirao je... studirao je...

⁸ NJDR: Njemačka demokratska republika. [nap. prev.]

Studirao je germanistiku!

...Baš tako, germanistiku...

To je dobro, vrlo dobro. Tamo bi svi trebali studirati germanistiku. Šteta što to prije nisu radili, velika šteta. Ah, kada bi imali pristup Goetheu, komunizam se ne bi primio. Sada je već prekasno i treba sve početi ispočetka. Da su na vrijeme znali Schillera, ne bih morao pucati naslijepo. Da, germanistika na Istoku učinit će naše ulice mirnima. I opet ćemo, kao nekad, moći ostavljati otvorene aute s ključevima u kontakt-bravi. Kako je donor izgledao?!

Mlad.

Mršav.

Dvadeset i četiri godine.

Nije pio.

Nije pušio.

Gospodin.

Mišićav.

Vitak.

Plave kose, naravno.

Jaka brada, budući da se brijao svakodnevno.

Jednom dnevno je mijenjao gaće.

Ruke je prao dvanaest puta, a zube nakon svakog obroka.

Pa, s tim rukama je možda malo previše, ali s druge strane, tko može znati kakve oni tamo imaju ruke. Djeca tamo hodaju četveronoške mnogo duže nego kod nas. Nažalost, takve sam statistike vidio i sâm na televiziji. Mnogo su duže hodali četveronoške ukруг...

Možda su se igrali...

Možda. Ali gospodo, kod njih, sigurno znate, zabave izgledaju drugačije nego kod nas i teško ih je prepoznati. U svakom slučaju, germanist još uvijek nije Nijemac.

Htio bih vas ipak podsjetiti da vaša toplina neće vječno trajati i sada nije vrijeme za hirove. Govorim to kao liječnik zabrinut za vaš život. Srce je srce i molim vas da ne parate nosom oblake.

Da, lakše se radi kada su u nesvijesti...

A najbolje kada nisu živi...

Svete riječi i aktivni odmor...

Pa dobro – germanist.

Ipak, nikad se ne zna. Naprimjer, tko su bili njegovi roditelji? Tko je bila njegova majka? A baka, a djed... To što znamo o njemu, o njegovim čistim gaćama, samo je dio istine. A što ako je otac bio lijen? A majka rasipna? A djed raspikuća, a baka lakih morala, što onda? Naš je germanist mogao vladati nad svojom prošlošću pomoću jake volje, samodiscipline, osobnog usavršavanja, ali zašto bih, eventualno, ja morao biti osuđen na to? Ja, ugledan čovjek iz dobre obitelji?

Pa ja ne mogu, on misli da će se zaraziti prošlošću preko transplantacije... dajte mu neku injekciju... ne znam ni sâm... neka ga preuzme anesteziolog, a onda ćemo mu tamo staviti srce dabra ili nutrije.

I onda će odustati od svega i postat će stolar ili drvosječa...

Ili srce njemačkog ovčara...

Postat će noćni zaštitar...

Ah, stavimo mu tursko srce i plesat će trbušni ples...

Ili mu možemo staviti češko...

Ili makedonsko...

Bosansko-hercegovačko...

Srpsko-crnogorsko...

Slovačko-slovensko...

Latvijsko-litavsko...

Estonsko-rumunjsko...

Mađarsko-moldavsko...

Ukrajinsko-albansko...

Stavimo bjelorusko...

Bugarsko – blejat će poput ovce...

Poštovani kirurzi, jednostavno se bojim. Nije lako biti zlatar. Vrijednost se promijeni u ništavilo i sve je gotovo. Bojim se smrti, ali se bojim i istočnog srca. Tamo stalno tiskaju neke čudne novčanice sa slikama pradavnih i nepoznatih barbara. Njihovi kraljevi, pjesnici i kompozitori sličje Tatarima. Djeca hodaju četveronoške do četrnaeste godine života. Bojim se da bih sve ono što još imam mogao jednostavno podijeliti zbog ovog kirurškog zahtjeva. Ili,

još gore, potrošiti na žene i alkoholna pića ili na zabave za prijatelje koje vidim po prvi put. Da, gospodo kirurzi, zbilja se bojim, bojim se kao u djetinjstvu kada su se slušale strašne bajke, bojim se kao pod dekom kada san nije dolazio, bojim se, a ni ne znam otkud se strah približava, ali zasigurno dolazi, kao i inače s Istoka i zato sam si obećao da moja noga nikada neće kročiti u NJDR...

Gospodinu bismo trebali staviti neustrašivo srce.

Ali otkud danas uzeti takvo?

Mogli bismo probati kod Moskalja, ali nam se nažalost žuri...

Kad ne bi bilo tog vremena, možda čak i kod Kineza...

Š-š-š... š-š-š... Možda spava...

Zaspao?

Je.

Onda na posao!

Samo, ne znam...

Što ne znaš?

Jer, sada se čini da djelujemo protiv pacijentove volje.

Možda se neće svega sjećati.

A ako bude?

Pa što? Dat će ga izvaditi?

Sâm ne znam... Svijet je postao čudan... Sâm ne znam...

ZBOR

Da, svijet je postao čudan.

Na Istoku žude za autima i dijamantima, na Zapadu za plućima i jetrima.

Auti su često ukradeni, a tijela ponekad lutaju u kompletu.

Pogotovo tijela žena. Ženska tijela bolje da se ne režu.

Šverca je se cijela. Što ćeš kad je žena operirana, a zatim čak i lijepo zašivena?

Da vam stvarno kažem: ništa.

Ni troškovi se neće vratiti. Zbilja, žena nije automobil.

Ne može je se rastaviti i sastaviti. Žena mora biti cijela.

Moldavski muškarci šalju svoja tijela u dijelovima. Dio u London, dio u Pariz, dio u Zürich i jedan u Frankfurt na Majni. Na taj se način cijeli čovjek nađe u mjestima koja je oduvijek htio posjetiti, budući da mu zelene gore Moldavije nisu utožile žudnje.

Da, svijet je postao čudan.

Ah, možemo čak zamisliti kako se njegovo tijelo nalazi negdje za stolom. Govori francuski, njemački ili engleski i sređuje posao, recimo, na sajmu hrane u Kölnu.

Nije to česta pojava, ali moguća.

Tijelo se sreće, osjeti svoj miris i čuje svoje zvukove. Dijelovi si međusobno nedostaju i gospoda ili gospođe koje sjede za stolom osjete neobičnu simpatiju jedno prema drugom. Kao nekad razdvojena i sada čudom pronađena rodbina.

Jetra, bubreg, plućno krilo, gušterača.

Sve se troši i treba mijenjati. Puštati staru, ružnu krv i dolijevati novu, kao ulje u automobil, kao plin u radiator.

Žena se to ne tiče. Žene se mijenja u cijelosti. Troše se brže od dijelova tijela. Jetra radi pedeset godina. Žena tri, četiri, pet i već je treba mijenjati.

Da, svijet je postao čudan.

Naginje ka ravnoteži.

Istok treba stvari, a Zapad treba krv.

Bembure za meso.

Audi za hipofizu.

Golf za tanko crijevo.

Passat za debelo.
Polo za gušteraču.
Gušteraču za polo?!
Za gušteraču najviše lupo!
Gušteraču za lupo?!
Za lupo najviše cijela transfuzija!
Transfuzija je za starog golfa trojku, a ne za novi lupo!!!
Ili za staru corsu! I to s tri vrata i benzinac s motorom jedan cijela dva!
Za to je sranje, a ne transfuzija! Transplantacija ušne školjke!
Kako to „cijela transfuzija”? Sve će pustiti? Ništa neće ostaviti?
Možda ostave nešto. Ili će nešto doliti, da se donor ne posuši.
I sve to za corsu s malim, starim, benzinskim motorčićem...
Ili za nešto gore...
A što može biti gore?
Naprimjer francuski.
Bože moj! Kakva katastrofa! Što oni moraju osjećati u svojim srcima da za twingo daju slezenu...
Ili za talijanski uno neke druge dijelove...
Za uno možda rupu u dupetu...

Stvari, stvari, stvari idu do izgladnjelih mjesta na Istoku.
Čak i psi već jedu sintetičku hranu iz plastičnih zdjelica s natpisom Chappi.
Stvari idu kao zidovi, idu kao vrijeme, idu na Istok.
Ovdje su ljudi uvijek gledali u nebo i pogađali hoće li sljedećeg dana pasti kiša da uništi sve što su nakupili na poljima.
Danas paze na perilice i hladnjake bijele kao snijeg.
Paze na strojeve za poliranje poda, aparate, zavjese i posteljinu kao anđeoska krila.
Jer se ovdje na sve pazi. Jer sve dolazi izdaleka.
Jer treba iščekivati. Kao što se uvijek čekalo sunce ili kiša.
Zato zapjevajmo našu pjesmu da odgodimo kraj, da čekanje ne završi. Kada ovdje čekanje završi, više ništa ne ostaje.

A na drugu stranu, dame i gospodo, idu krv i meso. Samo krv i meso, jer je sve ostalo na mjestu.
Na mjestu nema samo besmrtnosti i treba je donijeti.

Obloženu ledom, u tekućem dušiku ili u prirodnom stanju.

Ovdje su tvornice auta, tamo su plantaže tijela i sve se slaže, sve podsjeća na davno izgublenu, prastaru harmoniju, neko zlatno doba kada su svi imali svoje mjesto pod suncem, kada je svatko dobivao ono što je najviše trebao.

O da! Sjećam se! Lav je trebao počivati zajedno s janjetom!

Vuk se trebao hraniti travom!

A čovjek plodovima Drva Života!

Tako je bilo i tako je obećano, da će biti do kraja vremena!

Ispunjenje želja! Besmrtnost!

Za dvadeset, za petnaest, za deset godina svaki Kinez imat će auto!

Aleluja!

I svaki Nijemac zamrzivač pun zamjenskih dijelova!

Bože moj! Kineski nokti, kosa, sfinkteri i štogod duša poželi! *Ex oriente lux!*

Bezbrojno mnoštvo i silovita plodnost!

Svi će, kao Job, umirati siti svojih dana!

Zamrzivač pun srca! A tamo korišteni renault, trogodišnji opel i već je sve na nebu kao i na zemlji!

Hosana, hosana u visini!!!

DUET – TIJELO I DUŠA

Bila si u pravu Dušice. Stavit će moje srce u tu debelu svinju. Sada ću možda vidjeti sve to odozgora. Kao da letim avionom i gledam kroz prozor.

Nisi nigdje letio.

Ne. Nisam imao gdje ni otkuda. Pa vidjela si.

Da. Tamo gdje je trebao biti aerodrom, noću se tamo grizu psi.

Da.

S takvim srcem kakvo si imao, trebao si krasti avione i onda ih negdje prodavati. Naprimjer Moskaljima. Oni vjerojatno kupuju sve.

I ti to govoriš Dušo?

Izvadili su ti srce, dakle samo ja sam ti ostala. Želim te razveseliti.

Ali ući u mene ne želiš.

Postoje neka pravila...

Znam, znam... Gledaj, već mu stavljaju... Sad će ga zašiti i gotovo.

Živjet će iznova.

Moja je baka govorila da se s njima ne igra.

A tvoje srce zajedno s njim.

To bi me trebalo utješiti? Radije bih da su ga zakopali zajedno sa mnom. Ili nahranili gladne pse. Ukrali su srce...

Ti si krao dijamante. Ne postoji skuplja stvar.

Srce je skuplje.

Ah, govoriš kao Slaven. K tome licemjerman. Kao i sa mnom, nisi mu posvetio nimalo vremena. Zajedno s cigaretama, kavom, votkom, amfetaminima, kokainom...

Dušo, i ono je trebalo rasonodu. Srce nije duša. Ono je ipak više poput tijela... osim toga, pretpostavljam da ga nisam previše iskoristio jer su ga uzeli.

Govorim o osjećajima.

Bio sam mlad, imao sam ih mnogo i nisam se mogao odlučiti.

Divno rečeno. Nije se mogao odlučiti pa otuda deseci pokušaja. A možda i stotine, ne znam jer sam ponekad zaspala od dosade.

Oprosti, ali upravo su počeli šivati... Baš kao komad odjeće. Onda će ga skinuti sa svih tih cijevi, uređaja, ekrana i ustat će, otići do svoje trokatne kuće i gledat će dijamante... Oprosti, ali to nije nešto normalno, kada gledaš kako vlastito srce odlazi s nekim strancem...

Misliš da kada pogleda svoje dijamante, da će mu srce biti kao kad si ih ti gledao?

Bolje da ne jer u tim godinama možda ne bi preživio. Puknut će mu nešto drugo. Jednom je skoro umro, dakle sada bi se trebao čuvati. Trebala bi razgovarati s njegovom dušom...

Brineš se za njega? Pucao ti je u leđa.

Za svoje srce se brinem!... Osim toga, znaš, čovjek nakon smrti vidi širu sliku. I ja bih upucao prokletog idiota da mi nešto ukrade.

Naprimjer što? Pa skoro sve što imaš je ukradeno.

Pa ako je već ukradeno, znači da je moje! Bez zajebancije najdraža Dušo, šira slika i sve to, ali razum nikada ne napušta truplo. Zato je to razum...

Dobro, dobro... Stvarno je malo prekasno da ti dajem moralne pouke. Nadam se da će njegova duša biti pametnija s tvojim srcem.

Doista misliš da će moje srce u toj debeloj svinji ipak malo biti moje...?

Misliš da će početi švercati aute do Bakua ili Odesse, uzimati putem amfetamine i kokain, a da ne osjeća strah ni poštovanje prema Moskaljima, i razbijat će stakla u nekom Detmoldu ili Braunschweigu kako bi si napunio džepove dijamantima i satovima od deset tisuća i više, a onda će se preseliti u grad na Istoku, gdje psi zavijaju na mjestima idealnim za aerodrom, živjet će na četvrtom katu stambenog bloka zajedno s majkom i bakom... Pa, ne vjerujem previše u to. To je dosta ekscentrična vizija čak i za slavensku dušu koja pred racionalnom vizijom svijeta na prvo mjesto romantičnu nadmoć srca... Usprkos najiskrenijoj želji... On neće ići u Baku...

Htio bih da malo vozi. Volio sam to... Tisuću petsto kilometara u jednom danu... imali smo cijele svežnje od po deset dolara za moskaljske murjake, da ne bi gnjavili... Na svu sreću, imali smo pištolj. Vani čovjek postane oprezan...

Bez obzira na sve, ne osuđujem... Ne do Tbilisija... Najviše do NJDR, do nekog Boltenhagena pa kad na plaži vidi lica umirovljenika iz Rostocka, ionako će pomisliti da je u Moskvi. Ne bih dala ruku u vatru da je za avanturu.

Žao mi je svojeg srca Dušo...

Znam. Ali nemoj se brinuti. Uskoro će sve završiti. Uskoro ćeš umrijeti u potpunosti i više ništa nećeš osjetiti. Ništa.

A ti?

Ja? Ja sam besmrtna. Ja ću se pokajati. Lutat ću. Nisam te uspjela sačuvati od zla tako da ću lutati po svijetu i gledati kako se drugi zabavljaju, kreću u avanture, krađu dijamante, aute i impresioniraju žene, a ja, bez tijela i osjeta, bit ću samo, recimo to tako, nemoćan svjedok.

Pa onda bih radije bio obično truplo nego nemoćan svjedok...

Vjerojatno si u pravu.

Posjećivat ćeš moje srce?

Obećavam.

K vragu, izgleda kao posljednji rastanak. K vragu, počet ću plakati, Dušo...

Ne u potpunosti.

Što ne u potpunosti?

Ne u potpunosti posljednje. Katolik si.

Pa... recimo...

Mi katolici vjerujemo u uskrsnuće tijela.

Vidi... zaboravio sam na smrt...

OPERACIJSKA SALA. USKRSNUĆE

Uuuuuuaahhhh... uuuuuuaahhhh...

Budi se... š-š-š... budi... š-š-š...

Uuuuaahhh... uuuuaahhhh...

Bolje bi mu bilo da spava...

Da. Pa mogao bi tako spavati i spavati i istovremeno biti sasvim živ. Na kraju krajeva, jedno ne isključuje drugo.

S onima koji spavaju nema problema.

Promijeni im se boca s tekućinama.

Izmjeri temperatura.

Tlak.

Šećer.

Brije ih se.

Oni su dobri.

Samo žele spavati.

...A taj se, jebem ti, budi.. Oprostite...

Znamo, imao si baku na Istoku.

Tako je...

Uuuuuuaaaaaahhhhhh... Dobar dan... Gdje sam ja. Lijepo je ovdje, ali ne prepoznajem...
Nikada nisam bio ovdje.

Kako da vam to kažemo...

Najjednostavnije, najjednostavnije moguće, dakle lupaj, sine, bez okolišanja.

Vi ste... vi ste...

Tako je... kolega je htio reći...

Uopće se nije ništa posebno dogodilo...

Pa da, bijelo, čisto, tiho i sva vrata zatvorena. Tako sam i mislio, sumnjao sam, toga sam se bojao od početka i uvijek sam na to računao. Proračunat rizik. U zatvoru sam! Ali ako mislite da ću se prepasti, da ću popustiti, onda se varate, grdno se varate. Možete mi ga svi popušiti i poljubit dupe!

Naravno, u potpunosti ste u pravu, međutim, ipak ste se malo zbunili...

Htio bih biti ljubazan, ali nešto mi govori da odjebeš, mali. Odnosno da me ne zajebavaš. A državni si dužnosnik i ne bi trebao lagati jer radiš za novce poreznih obveznika...

Dužnosnik...? Za novce poreznih...? Za to možemo napraviti ispumpavanje želuca, ali ne ovako nešto...

Što ovakvo?

Ništa, ništa, kolegi sam govorio, da naravno što je više...

Za zaštitare ste tako nekako previše prestrašeni.

Za zaštitare...

Znači, kao papci ste.

Drugačije sam to sebi zamislio. Zamislio sam da ako postoji krivnja, postoji i kazna. Okovi, teror, progon, psi bez brnjica, brutalnost, međutim, vi izgledate kao da imate nešto na savjesti.

A vi biste trebali imati, je li tako?

Baš tako!

A što točno?

...Ovdje se javlja određen problem... Naime, imam duboki osjećaj da sam živio brzo i htio umrijeti mlad, ali sve krivnje koje mi padaju na pamet, dosta su opće prirode. Drugim riječima, znam da bih trebao biti ovdje, ali ne znam za što točno. Jednostavno osjećam da bih trebao trunuti u zatvoru i ponosan sam na to.

U kurac... Tko je to mogao znati...

Ha! Osim toga, želim razvaliti ovaj zatvor tako da ne ostane nijedan kamen! Vlastitim jebelim rukama! Zapaliti!

Pa baš lijepo... Naš mali Balkan... Koji je idiot rekao da je to samo mišić... Da je to isto kao staviti nekome tuđi bubreg...

Gledati kako se pali i čak kada budu molili na koljenima da se popišam po vatri, neću pisati!

Htio bih napomenuti, da je ovo njemačka bolnica... pardon... zatvor...

Nek' se svi jebu! Jebeni Nijemci. To su pičkice! Skoro svi izgledaju kao pederčine. A žene izgledaju kao muškarci, kao da idu u rat! Ovdje još samo crnci izgledaju više-manje pristojno. Ostali se cijelo vrijeme za nekoga prerušavaju, za nezaposlene Talijane, za američke kriminalce, nije to nikakva država, samo teatar transvestita... Da, i žuti. Oni su kul. Recite što želite, ali nikada nisam vidio da je žuti napravio budalu od sebe. Ne, oni se ne prerušavaju. Nose svoja violončela i rogove i ostvaruju unaprijed osmišljene planove. Samo se moj narod kao neki lumpenproletarijat prerušava za nekog drugog. Isto kao i Moskalji, Poljaci, kao NJDR-ovci! Hodaju u blistavim trenirkama, piju pivo iz limenki i limenke bacaju gdje im se sprdne! Još malo pa neće biti razlike između našeg i Moskalja! Moje srce to neće izdržati i puknut će jer se sjeća drugih vremena. Trebao bih se roditi žut. Ili naprotiv – crn. Ali nažalost, ne! Sve što mogu je biti zatvorenik, da zapalim taj vaš zatvor... i gledam kako gori...

...i ne pišam...

...kad bi pogodio, mladiću, neka gori što duže...

...mora da vas je naša zemlja strašno razljutila...

K vragu, što ćemo mi s njim?

Sada ga ne možemo pustiti.

To se dobro poklapa jer i on tako misli.

Sve se u njemu miješa.

Slavensko srce i germanski razum...

Iskrene emocije i precizna kritika...

S jedne strane pali, s druge građanska briga o budućnosti zemlje...

Obitelj će nas tužiti...

Doveli su zlatara...

Dobit će nekog Bakunjina...

Hvala Bogu što nije počeo govoriti poljski...

Ali Bog zna, na kojem razmišlja...

Srećom, misli se ne čuju...

Trebali bismo ga uspavati...

Zašto...?

Da si odspava... da se naspava pa ga možda prođe...

Baš tako, kad se naspava...

Pa da, pa da, treba mu dati malo vremena...

Jer na zdravi razum to je srce tobože poljsko, ali je krv ipak njemačka i kada se dobro proširi po svakom kutku, kad dođe do glave, dakle mozga, sve bi se trebalo vratiti u normalu...

Gospodo! Mi smo liječnici! Krv ima Rh plus, Rh minus, ima A, B ili 0, krv nema nacionalnost...

Istina... pa naravno... jer bi se inače stvarale predrasude...

Ali s druge strane, pa vidite golim okom tu bizarnu, čudnu i naglu metamorfozu kao posljedicu običnog, čini se, mišića...

Ostavimo ga na psihijatriji...

Pametno, ali neizvedivo. Pogotovo zato što on nije poludio, samo je malo promijenio svjetonazor...

Amen. Dakle ostaje injekcija i ozdravljujuća moć sna...

Za svaki slučaj, budite spremni primiti ga...

Mislim da želim biti liječnik u Kišnjevnu...

ZBOR

Zbor bi trebao biti pametniji od svih jer je niotkuda.

Zbor se sastoji od starih žena i muškaraca koji su već jednom umrli.

Zbor se sastoji od duhova koji su vidjeli mnogo.

I od tijela koja su mnogo toga čula.

Htio bih da je zbor pametniji od vlastite pjesme.

Život je previše kompliciran da ga se povjeri likovima.

Likovi umiru, gube razum ili nestaju.

Tko će čekati mrtvoga kradljivca auta i dijamanata?

Tko na staroga čovjeka kojemu je strano srce pomutilo razum?

Psi u dalekom gradu na Istoku.

Oni prepoznaju miris gospodara čak kroz čvrsto zalemljen lijes.

I stare žene kojima će uvijek ostati dijete.

Ali tko će čekati bogataša koji prezire bogatstvo?

Tko na imućnog, koji će strancima podijeliti svoja dobra?

Dan je sve kraći i kraći i sve se duže treba sjediti s upaljenom lampom.

Sklupčani će psi čekati hladnoću.

Kada dođu smrt i ludilo, isto je i na Zapadu i na Istoku.

U svakom slučaju, tako treba biti. Hlade se motori auta i gasi se sjaj dijamanata.

Upravo o tome već tisućama godina zbor pjeva svoju pjesmu.

O tome što dolazi kada likovi odlaze,

O tome da na kraju nadolazi hlad i gasi se najjasniji sjaj.

O tome da nema benzina i da satovi za deset tisuća eura staju.

O tome da apetit Istoka neće pronaći utjehu u izobilju Zapada.

O tome da strah Zapada neće pronaći utjehu u opuštenosti Istoka.

O tome da psi osjete gospodarevu smrt na tisuću kilometara i zavijaju.

Isto tako osjete i stare žene u crnim maramama i plaču.

O tome pjeva zbor. O tome da kada ponestane starih žena u maramama, svi ćemo umirati kao psi. Nestat će i zbor jer neće imati za koga pjevati.

Jer – s dužnim poštovanjem životinjama – psima ne treba pjesma. Psi znaju tko su.

Psima nije potreban zbor.

Zato je ljudima i likovima potreban već tisućama godina.

Slušaju ga i slušaju, i slušaju, i slušaju, i slušaju i očito im nije dosta.

Jer pjesma o ludosti, bijedi i smrti najdraži su komadi.

Pjesma o krađi Mercedesa.

Pjesma o urođenim zločinačkim instinktima.

Pjesma o tome da se nikada ne peru.

Pjesma o tome da se peru bez prestanka.

Pjesma o Moskaljima, pjesma o Švabama, pjesma o Poljčinama.

Pjesma o tome da se boje prijeći na crvenom.

Pjesma o tome da se ne boje.

Pjesma o tome da ne umiru ni nakon ispijanja tri litre špirita.

Pjesma o tome da je njihov poziv ubojstvo odnosno red.

Pjesma o tome da bi trebali živjeti u zatočeništvu. I o tome, da uopće ne bi trebali živjeti.

I o tome da imaju crno nepce, i o tome da njihove žene imaju crno s druge strane, i o tome da su im psi odgojeni da ubijaju, i o tome da njihovi psi opet crkavaju od gladi na kratkim lancima, i pjesma o tome da druga zemlja može biti dobra za odmor ili da se tamo ide u rat, ili na posao, ali živjeti tamo, znači polako umirati, štoviše biti ubijen tamo, ma! I još pokraden!

Da pokraden! Zapažen na ulazu!

Pokraden pri plaćanju!

Prisilno oženjen s pederom!

Udana na silu za lezbu!

Nakon šezdesete podvrgnut eutanaziji!

Nakon sedamdesete prisiljen na prosjačenje pred katoličkom crkvom!

Prisiljen na seks s djecom!

Na svakodnevnu misu!

E pa ovdje ste i jedni i drugi pretjerali...

Mi smo samo zbor i pjevamo pjesme koje smiruju uznemirene duše koje traže odgovore.
Samo smo odgovor skriven u pitanju.
Samo smo besmislica koja vam pomaže zaspati.
Suprotno tome, da nestaje benzina, hlade se motori auta, gasi se sjaj dijamanta i satovi staju.
Besmislica koja vam daje živjeti
Nakon buđenja.

MIR U BOLNICI. NOĆ. KREVET. DVA LIKA. JEDAN LEŽI, DRUGI SJEDI PORED.

Molim Vas da se probudite... Molim Vas da se probudite... Probudite se... Ne mogu govoriti glasno jer će netko čuti i doći, a ja ne mogu biti ovdje. Pa Vas molim da se probudite... Nemam previše vremena. Čujete li me...?

...Tko je to...? Što je to...? Nikoga ovdje nema... Noć je i ne bi trebalo biti, a ja spavam... Tko je to...? Što je to...? Netko šapče...? Šapče tiho kao strah...? Ja bih ipak trebao spavati, jer ovdje vlada red i sada je noć... Trebao bih spavati...

Ali više ne spavate. I to sam ja. Došao sam jer je moja duša prihvatila na još neko vrijeme ući u mene. Znate, prije sam sumnjao da je imam. Smiješno, zar ne?

Da. Slušam vas... Ali to je malo kao da slušam san. Tko ste vi?

Kako da to kažem...

Molim vas, recite direktno.

Putnik sam. Odnosno, bio sam... ni sâm više ne znam. Putujem automobilima i prevozim razne stvari. Najčešće sa Zapada na Istok.

Imate li omiljenu marku?

Što?

Marku auta. I tip.

Aha, ispričavam se... Možda BMW sedamsto... Tako je barem bilo nekada. Odnosno nikada nisam imao, ali sam ponekad vozio... Ali sada ni ja sâm ne znam... A vi?

Mercedes, mladiću. Klasa S... Ali ne znam hoću li je promijeniti... Odnedavno se osjećam nekako mlađe... Kad otiđem odavde, kupit ću si crveni corvette... Glupo, zar ne? Izgledat ću u njemu kao stari, sijedi smrad...

Ma ne...

Ma da. Ali boli me kurac!... Ispričavam se... Trebao bih tiše. Ipak svi spavaju... Vi, mladiću, ipak niste jedan od njih...

Kako mislite...?

Pa od njih, što upravo ovdje spavaju, vi niste odavde...

Nisam.

Stigli ste samo radi mene?

Tako je.

A s kojim ciljem?

Došao sam vas posjetiti, budući da imate moje srce.

...

Tamo... u prsima...

...

... stavljeno...

Prisjećam se nečega... Bolnica mi se pomiješala sa zatvorom...

Donekle...

Aha! Ti si taj germanist! Ti si moj donor!

„Uz silan trud sam, ma u tančine,

Proučio filozofiju,

Pravo, znanje medicine,

Nažalost i teologiju...

...

I, jadna bluna, tu sam sad,

Pametan kao i nekoć mlad!

...

Gorljiv magistar, doktor čak,

I pusta već ljeta svaki moj đak

Dopušta da ga vučem za nos,

Pa gore pa dolje, pa ravan pa kos...”⁹

Što? Ne sviđa ti se?

To?

To je Goethe!

Lijepo... ali nažalost ne znam...

Nisi pazio na satu.

⁹ Goethe, Johann Wolfgang. 1832./2006. *Faust*, prev. A. Stamać. Zagreb: Školska knjiga.

Zapravo, uopće nisam ni išao.

Ni ja nisam bio najbolji učenik.

U Vašim se godinama to ne vidi.

Ah, da si me mogao znati u onim vremenima! Znao sam i Heinea napamet... Tada je cijeli bio zabranjen...

Čestitam... ali i njega sam propustio...

U tom slučaju, reci mi čime si se bavio.

Krao sam automobile.

Bože moj... Možeš li to ponoviti...?

Krao sam automobile...

U školi?

U početku nakon škole. Poslije već od jutra...

Bože moj! Bože moj... Moje srce... Neću izdržati... moje srce... Što ja govorim... Ali ja ne mogu dobiti infarkt jer to je njegovo srce, jer moje srce neće izdržati što saznaje da je njegovo srce... To baš nema smisla... kao nekakvo samoubojstvo... Govoriš istinu?

U mojoj situaciji ni ne mogu drugačije. Čuva me vlastita duša. Rekla je da ako nešto ne bude u redu, da ako nešto probam, da će odmah izaći iz mene.

Srce... duša... I ovo bi trebala biti njemačka bolnica? Kakve si krao?

Uglavnom... uglavnom njemačke...

Vidite?! Ipak! I kažem ti, sine, da si bio u pravu. Nosiš pametnu glavu na ramenima! Šteta pričati. Bravo dečko! Da si krao francuske, ne bismo imali o čemu razgovarati. Zaboga! Imati u prsima srce kradljivca peugeotova...

...Dvjesto šestica...

Baš tako... Ili...

...citroena saxo...

Riječ si mi uzeo iz usta. Umro bih od srama. Pred samim sobom. Da...

Dogodilo se jednom, dva put, ali samo kao prijevozno sredstvo. Odmah smo ih se riješili s ključevima u pogonu... Pa znate, kralo se da se dođe tamo gdje ima neki sedamsto ili čak passat...

Ponosan sam na tebe. Osjećam kako mi srce raste... Kakva je zapravo razlika između filološke analize Goethea i krađe BMW-a sa svim njegovim čudesnim osiguranjima...

Pa znate... ipak... Mislim da ova transplantacija ima određen utjecaj na to, što Vam se... Goethe i Mercedes G... malo miješaju...

To nije loše, mladiću, ništa... Kad bi se Heine miješao s hyundaijem... Osim toga, osjećam kako me uzbuđuje tvoj mladenački puls, osjećam da mogu ustati i raditi to isto što si do malo prije radio ti: iz ljubavi prema njemačkoj tehnologiji počinuti grijeh, a i kazneno djelo!

Ne bih htio da moje srce trune u zatvoru zahvaljujući vama... Možda nije bilo najpametnije, ali nije bilo u potpunosti loše...

...Možda sam potrčao pred rudo... A baš... oprost, kako ti je bez njega?

Malo prazno u sredini.

Rekao si da tamo još imaš dušu.

Da, ali duša nije ista stvar. Moja se baka nikada nije molila za djedovo srce, nego za dušu, kao da je duša ipak nešto važnija...

I zahvaljujući njoj živiš? Bez srca?

Valjda da. U svakom slučaju ona tako kaže.

Da, vi Slaveni ste uvijek bili čudni... Razgovarate s duhovima, pardon, dušama, kao da ste neki Indijanci ili Cigani, s dušama, s dušama predaka... A onda poludite od ljubavi prema njemačkoj tehnologiji...

Volim i američku, ali teško je dobiti vizu. Uostalom, što se može tamo napraviti s ukradenim autom? U najboljem slučaju, odvesti u Meksiko. Usput, vraćajući se na temu, otkud vi znate da nema duše i da ako se ljubazno poklonite, ona se neće odazvati, i otkud znate da se ona cijelo vrijeme ne odaziva, samo je vi ne čujete? I?

Ah, mladost... idealistična i neodoljiva i beskompromisna... I ja sam bio takav...

Isto automobili?

To su bila drugačija vremena. Aute ne baš toliko, ali velike su se stvari događale ne samo u tehnologiji. Naprimjer zrakoplovstvo. U krajnjem slučaju Ju osamdeset sedam.

Što?

Sturzkampfflugzeug, stuka...

Aha... Da, sjećam se, moja ga je baka često spominjala...

Taj zvuk, istina, taj zvuk...

Pa da... što je to bilo?

Genije, genije njemačkih konstruktora! Pod krilima smo montirali cijevi slične kao kod orgulja i pri padu je to zvučalo skoro kao Wagner! Kao kod orgulja... crkvenih orgulja, da, baka je govorila, da su se tada svi opraštali kao u crkvi, stalno, jer je to bilo puno gore od messerschmitta sto devet. Sto devetke su samo pucale. Četiri strojnice 7,92 ipak su slabije od tri strojnice plus bombe teške tisuću kilograma i još, kao što kažete, taj Wagner...

Daaa... Ali u slučaju Me sto devetke, to je bila masovna proizvodnja, duge serije uspješnih modela... Ako me pamet dobro služi, to je više od trideset tisuća strojeva. Odnosno dobro uspjela konstrukcija koju je moguće modernizirati. Nešto kao golf: jedinica, dvojka, trojka, četvorka...

U svakom slučaju, baka se sjećala, kada je letio Me, bilo je dovoljno sakriti se, odnosno skloniti se s otvorenog, a kada je njuškom dolje letio Ju, nije bilo milosti...

Čega se još sjećala....?

Da ste bili elegantni.

I što još?

Kada ste vozili VW Kübel, mahali su vam bijelim maramama. Baka nikad prije nije vidjela bijele marame...

Sigurno smo išli na Istok. Tamo gdje je vječan snijeg, a šalovi su nam trebali koristiti kao kamuflaža...

Sjedili ste uspravno, a one su mahale na vjetru... Toga se sjećala...

I što još?

Ah, mnogo toga, mnogo, ali je nisam pažljivo slušao i sada mi je žao. Nisam slušao jer sam stalno mislio o tome kako krasti automobile. Možda da sam slušao baku, sve bi se dogodilo drugačije...

Šteta... Htio bih se sjećati... Sjećam se nekih stvari, ali ne znam jesu li se dogodile.

Negdje u ovom trenutku lik koji sjedi polako liježe u krevet pored lika koji leži. Potonji mu pravi mjesta. Prije nego što sve završi, trebali bi ležati jedan uz drugog.

A onda, govorila je baka, kada ste se već vraćali s Istoka, više niste bili elegantni.

Oh, pa...

Krali ste kokoši.

A, ne! Kokoši su Moskalji krali!

Baka je govorila da ste vi prvi, a tek onda Moskalji, ono što je ostalo.

Nevjerojatno... kokoši...

Jedina je razlika bila u tome što su Moskalji kuhali s perima, a vi ste čupali.

A ipak...

Odnosno, naredili ste baki čupati, gurkajući je pištoljem...

Žao mi je, ali razumiješ: Moskalji su bili blizu...

...Pa vam je baka i oprostila. Čak joj vas je bilo žao. Nekad tako elegantni – govorila je – a pri povratku, kao neki beskućnici...

Svete riječi, svete riječi, neugodan osjećaj, u potpunosti nije u skladu s planom...

...Ali i Moskalje je žalila. Govorila im je: Ovo je kokoš. Kokoš ima pera i prvo ih treba iščupati. Ali nisu je htjeli slušati, žurili su se. Uzimali su pticu, išli na Zapad i u maršu su je dijelili s ruke na ruku. Zatim su dolazili sljedeći i sljedeći i još...

...I opet, i opet i pojavljivali su se iza obzora, i neki su od nas mislili da su besmrtni, da umjesto da padaju stalno nastaju novi i neki su od nas poludjeli od toga...

...A kada više nije bilo malih satova, uzimali su one veće, s kukavicama, njihalima i stavljali ih sebi na leđa, kao školske torbe i slijedili su vas...

...Osjetili smo njihov dah u hladnom zraku. Mirisao je na sirovo ptičje meso...

...I luk, tako je baka govorila...

...Ukradeni luk...

...Najvjerojatnije...

...Njihovi gazovi šezdeset sedam B gonili su naše VW Kübel...

...Prvi jedva dvadeset pet konja, drugi pedeset četiri...

...Ali masa! Masa! Od Moskalja čak tisuću dvjesto dvadeset kilograma, dok je u to vrijeme naš jedva šesto trideset...

...Pa i taj kapacitet! Gaz je imao motor od čak tri i pol litre! Benzinski!...

...Da, dobro rečeno: tretirali su energetske izvore isto kao i ljude...

...To je sigurno moralo izgarati isto kao i njihovi svemirski brodovi...

Mogu se malo pomaknuti.

Ne, ovako je sasvim u redu.

A poplun? Dovoljno?

Dovoljno. Toplo je.

Da, ipak je ljeto.

Sama sredina ljeta i uskoro će početi svitati.

Bit će dan.

Trebali bismo zaspati prije nego što počne.

Da. Trebali bismo.

KRAJ

SLAVENSKO-GERMANSKA TRAGIKOMEDIJA

Razgovor s Andrzejem Stasiukom

Ono što je u djelu, sve je istina?

Najistinitija. Ako se sve to nije ni dogodilo, trebalo bi i na kraju će se dogoditi. Siguran sam. Znae, fikcija se u posljednje vrijeme povlači. Ljudi vole slušati o onome što je stvarno. Vole gledati samo sebe. Junaci im više ne imponiraju. Sâmi su junaci i to im je sasvim dovoljno. Zato sam napisao nešto kao reality show. Tako mi se barem čini.

Ipak, u realityju nema duhova, trupla koja govore, nema duša...

Trupla koja govore svakako ima. Vidio sam jednom na televiziji: živa trupla, nesumnjivo, a njihovo lupetanje je bila sigurna smrt. U svakom slučaju, htio sam oživiti predstavu i otud duhovi, odnosno duše. Ne znam kako Vama, ali meni su svakako reality. Moja je baka često govorila o tome kako ih vidi. Ništa nisam izmislio. Sve sam čuo. Nije imala razloga lagati. Da, vidjela je duhove, dolazili su k njoj. Prije trideset godina to je bilo na dnevnome redu. Duhovi su ulazili u sobu i kopali po ladicama. Osjećao sam se nerazvijeno, kao imbecil jer ih ja nisam vidio, a moja baka je. Do danas se tako osjećam. Zato pišem o utvarama, duhovima i dušama.

Da, to je vrlo slavensko: povijest i duše. Prošlost i pokajničke duše. Vječnost kao kontinuum vremena.

Za povijest je bila moja druga baka. Sve je pamtila. Naprimjer, pamtila je koliko ju je puta pokušalo upucati, pamtila je kroj i boje odora, pamtila je vojske i formacije i datume i godišnja doba. Kada je netko dijete i još ne pamti mnogo, takva zaliha, rezervoar, poplava sjećanja mora imponirati. To je skoro kao poznavanje alternativne stvarnosti, poznavanje drugoga svijeta. I u tome su moje dvije bake imale nešto zajedničko: nisu se čudile. Jedna je prihvaćala prisutnost duhova kao nešto očito, druga je za svakodnevnicu uzimala da je ovi ili oni žele upucati. Mislim da u povoljnim okolnostima bake imaju veći utjecaj na mladog čovjeka od roditelja. U svakom slučaju, ja sam svoje bake slušao vrlo pozorno i vjerovao sam svakoj njihovoj riječi. Danas više ne žive, ali još uvijek im vjerujem.

Vaše djelo — barem djelomično, ako se može tako reći — događa se u Njemačkoj. U tom pogledu sam Vas htjela pitati o Vašoj vezi s tom zemljom.

O da... baš tako... Trebao bih biti stručnjak. Posjetio sam oko četrdeset njemačkih gradova, oko četrdeset njemačkih hotela i volim tu zemlju. Dosta dobro znam i kolodvore. U Frankfurtu, u Kölnu presjedao sam mnogo puta. Znam nekoliko aerodroma. Na aerodromu u Düsseldorfu su mi jednom rekli da izujem cipele. Imam nekoliko njemačkih prijatelja i prijateljica. Tako mi se čini. Ali moj odnos s tom zemljom jednako je složen kao s mojom, s Poljskom. Jedino što s Poljskom imam složeni odnos svaki dan, a s Njemačkom s vremena na vrijeme. Kada sam tamo ili kada tamo postavljam mjesto radnje. No, ali dobro, dobro da je Njemačka tu. Bože moj! Što bismo mi bez nje radili? Bez nje bismo svaki dan morali misliti samo o Rusiji. Priznajte da je to malo ekstravagantna perspektiva. O Rusiji i o Americi. Neko ludilo, neka paranoja tipična za zemlje srednje veličine. Tako da, dobro da jesu i da predstavljaju neku vrstu mentalne terapije. Kad se čovjek loše osjeća, ima problema s identitetom, s kompleksima, uvijek može pomisliti o Njemačkoj. To djeluje. Braća smo baš po mentalnoj komplikaciji, po sjebanosti, po spletu kompleksa. Slaveni i Germani, Poljaci i Nijemci. Probao sam to opisati u *Noći*, probao sam se toga primiti.

Učinili ste glavnog junaka poljskim kradljivcem automobila...

I njemačkom ubojicom i zlatarom...

Pa da. I zlatarom. Ali, nije li to previše provokativno, previše očito, stereotipno?

Vjerojatno je. Ali o tome je i riječ. Htio sam napisati djelo, predstavu, priču — svejedno, kako ćemo to nazvati — plebejska, izbrbljana, prepričana, baljezgana, što slina donese na jezik... I tako je nastalo nešto kao seansa duhovnog povezanog s terapijskim. Da.

Razgovarala Marcela Bogacka-Wundlich”

7. Komentar i analiza prijevoda djela *Noć*

7.1. Leksički odabiri

U praksi, a pogotovo u teoriji, najvažniji je, a vjerojatno i najstariji prevoditeljski proces provjera značenja određenih riječi u rječnicima, naravno, pod uvjetom da rječnici postoje. Ovaj se proces obavezno nadovezuje na izazov odabira *pravog* ili *točnog* prijevoda jer velika većina leksema ima više od jednog značenja. Ipak, čini se da još uvijek nema jednostavnog odgovora na taj izazov. Presudit će prevoditeljevo znanje i iskustvo, odnosno kompetencije u jeziku izvornika i jeziku prijevoda te znanje o odnosima između dvaju jezika, zahvaljujući kojem će prevoditelj sve bolje znati prepoznati nijanse u značenju među sinonimima.

Kod prevođenja s poljskoga na hrvatski ili s hrvatskog na poljski, glagoli kretanja specifičan su prevoditeljski izazov, koji se, zapravo, nadovezuje na sve slavenske jezike. Glagoli kretanja pobliže se objašnjavaju kao „riječi kojima se opisuje premještanje, kretanje, pomicanje tijela, dijela tijela ili nekog predmeta u cijelosti” (Vidović 1998, 594). Svi koji se na neki način bave slavenskom jezičnom grupom (a i drugima), bilo podukom ili prevođenjem, znaju kako glagoli kretanja čine poseban dio u gramatici i vrlo je važno obratiti pozornost na njih ne samo radi točnog prevođenja, nego i pravilne uporabe u pismu i govoru. U poljskome jeziku (Vidović Bolt 2001, 281) može se izreći razlika između kretanja hodom (*iść, chodzić*) i kretanja prijevoznim sredstvom (*jechać, jeździć*). S druge strane, na hrvatskome bi se uz glagole *ići* i *hodati*, mogao upotrijebiti i glagol *voziti (se)*, s time da se njime naglašava kretanje prijevoznim sredstvom (Vidović Bolt 2001, 282). Zbog toga će većina poljskih glagola kretanja najčešće biti prevedena hrvatskim glagolom *ići*, s time da će se ponekad upotrijebiti glagoli poput *hodati* ili *voziti* kako bi se izbjeglo učestalo ponavljanje kojeg nema u izvorniku.

U primjeru – ...*wjeżdżali do środka* – (Stasiuk 2005, 7) glagol *wjeżdżać* preveo sam glagolom *ući* jer je iz konteksta jasno da se kretanje obavljalo izvana prema unutra. Glagol *jeździć* u primjeru – *Nie powinni tam jeździć* – (Stasiuk 2005, 15) preveo sam glagolom *ići* (a ne *voziti (se)*) jer nisam htio izričito naglasiti kretanje prijevoznim sredstvom. S druge strane, primjer – ...*i jeździć ich autami...* – (Stasiuk 2005, 23) glagol kretanja *jeździć* preveo sam glagolom *voziti*. S obzirom na to da je objekt tog glagola automobil, naglašavanje kretanja prijevoznim sredstvom opravdano je.

Sprezanje glagola još je jedan od problema na koji prevoditelji mogu naići kada prevode jezike iste jezične skupine. Drugim riječima, problem je taj što su neki nastavci za određena

vremena, lica, odnosno broj vrlo slični, a ponekad i isti. Tako sam rečenicu (Stasiuk 2005, 17): – *Przeżyły mężczyzn, żyły bez nich i to nie było straszne.* – u prvoj verziji preveo na sljedeći način: – *Nadživjeli su muškarce, živjeli su bez njih i to nije bilo strašno.* Neki bi prevoditelji rekli da je to prevođenje „napamet”: subjekt te rečenice (*żene*) nije izrečen te sam se vodio poljskim glagolima, zaboravivši da se nastavak *-ły* nadovezuje na imenice nemuškoosobnog roda. Ipak, to je jedna od grešaka koje se lako uoče kada prevoditelj provjerava svoj prijevod, to jest, u fazi redakture.

Kao što je to u filološkom, odnosno prevoditeljskom krugu poznato, mnoge riječi nose više od jednog značenja. Riječ *usłyszeć*, naprimjer, koja se nalazi na početku djela, jedna je od njih. Njezino prvo značenje prema *Poljsko-hrvatskom rječniku* M. Moguša i N. Pintarić jest *čuti*, a drugo *razabrati*, odnosno *doznati*. U ovakvim situacijama, a njih je mnogo, prevoditeljima je od velike pomoći kontekst koji će uže odrediti značenje ne samo te riječi, nego i cijele rečenice. Zbog toga je, u ovome slučaju, od ponuđenih riječi najbolji odabir *čuti*.

Za pripadnika ruskog naroda, Stasiuk u cijelom djelu koristi jednu riječ, a to je *Ruski*. U *Poljsko-hrvatskom rječniku*, leksem *ruski* pojavljuje se samo kao pridjev i znači *ruski*. Isto tako, *Hrvatsko-poljski rječnik* Julije Benešića za riječ *Rus* nudi samo jedan leksem, *Rosjanin*. U fazi izrade prijevoda sam se također uvjerio da u pitanju nisu Rusini, istočnoslavenski narod bez države, a u fazi orijentacije, koja je uključivala i razgovor s Rusima, Poljacima i Hrvatima, saznao sam da je riječ *Ruski* zapravo pogrđan poljski naziv za Rusa te da isti nema ekvivalent u hrvatskom jeziku. U povijesno-jezičnoj potrazi za dobrim prijevodom, odlučio sam se za riječ *Moskalj*, koja je do 18. stoljeća označavala Ruse, a danas je to u ukrajinskom pogrđan naziv za Ruse. Jedina je to riječ koja može prevesti sva značenja riječi *Ruski*, makar bila nepoznata većini hrvatske publike.

Osim *Moskalja*, Stasiuk u drami upotrebljava i pogrđan naziv za Poljaka, *Polaczek* (Stasiuk 2005, 72). Naime, u hrvatskome jeziku nisam uspio pronaći ekvivalent koji bi imao značenje pogrđnog imena za Poljake. Nakon provjere nekoliko rječnika i izvora na internetu, odlučio sam se za novotvorenicu koja bi svojim oblikom odražavala nešto pogrđno ili uvredljivo. Tako sam došao do riječi „Poljčina”. Irena Lukšić piše (1995, 176) kako književna umjetnina nije čvrsto strukturirana. Zbog toga je ponekad nužno „intervenirati” u izvornik iz više razloga, iako najčešće s ciljem da se prilagodi ciljnoj publici, što isto ovisi i o vrsti književnog djela koje se prevodi i koja je njegova namjena.

Jedna od nebrojenih zanimljivosti u jeziku svakako su životinje. Svaki jezik povezuje nazive životinja i njihove radnje s određenim osjećajima, ponašanjima itd. Tako u primjeru – ...*to od razu tchórz*. – (Stasiuk 2005, 20) riječ *tchórz* (Moguš i Pintarić 2002, 851), na poljskom, osim tvora znači i: *strašljivac, plašljivac, bojažljivac, kukavica*. Anić (1991, 296) slično objašnjava riječ *kukavica*; osim što je *ptica selica*, označava *onog/onu koji/koja se uvijek boji; plašljivac, strašljivac, strašljivica*. Iz toga se može zaključiti da tvor poljskim govornicima stvara istu mentalnu sliku plašljive osobe kao što to kukavica stvara hrvatskim govornicima.

Prevođenje veznika

Hrvatski lingvist i fonetičar Petar Guberina (1967, 71) napisao je kako veznici često svojim značenjem upućuju u smisao rečenice koju uvode, a i zato što upotreba, ponavljanje ili izostavljanje istih mogu biti od posebnih stilističkih vrijednosti. Naravno, kao i kod svake druge vrste riječi, u prijevodu je važno zadržati značenje veznika izvornog jezika. Guberina, u svojem radu *Stilistika*, dijeli veznike u dvije kategorije (Guberina 1967, 71): „...veznike, koji nas svojim značenjem upućuju u smisao rečenice i veznike, koji dobivaju smisao po kontekstu i vrijednostima govornog jezika (visina glasa, stanka, snaga glasa i rečeničko vrijeme).” Među ostalim, pri prevođenju treba obratiti pozornost i na ponavljanje i izostavljanje veznika (Guberina 1967, 72), jer ponavljanje istih može značiti isticanje svakog pojedinog dijela u rečenici.

U prijevodu djela *Noć* pronalazimo, među ostalim, i veznik *niby*, odnosno *kao da*. Iz dosadašnjeg iskustva s poljskim jezikom, to je jedan od zahtjevnijih poljskih veznika u prevođenju, ali i u uporabi. *Poljsko-hrvatski rječnik* (Moguš i Pintarić 2002, 463) nudi nam sljedeće moguće prijevode veznika *niby*: 1. *kao, poput* 2. *tobože, kao (da), patvoreno* 3. *a, ma nemoj, pa što onda?, na primjer?*. Veznik sam na kraju preveo s *kao da* jer najbolje prenosi osjećajni stupanj veznika, a, kao što to mnogi teoretičari prevođenja i prevoditelji ističu kao važnost, zadržava istu sliku kao i u izvorniku.

Prevođenje onomatopejskih riječi

Bilježenje uzvika u rječnicima trebalo bi značiti da su se oni u jeziku standardizirali, odnosno fonemizirali. Ipak, postoje standardizirani uzvici kojih u rječnicima nema, ali se mogu pronaći u stripovima i književnim djelima (v. Pintarić, 1998). Ponekad se događa da se iz

gramatikaliziranih vrsta riječi izvode uzvici kao samostalne riječi (Pintarić 1998, 404), kao npr. *kuc-kuc* iz glagola *kucati*.

O prijelazu zvučnih onomatopeja u zapisane uzvike pisala je Neda Pintarić (1998, 403), koja zaključuje da se načini zapisivanja istih razlikuju ovisno o jeziku. Svoju podjelu uzvika temelji na semantičkome načelu: emotivi, senzitivni, diktativi, kognitivni, demonstrativni, specifikativni, imitativni te pueritivni; a sve se podjele mogu svesti na tri stupnja (Pintarić 1998, 405). Prvi stupanj obuhvaća neartikulirane predfonemske elemente poput smijeha, plača, hrkanja itd. Drugi su stupanj ti isti elementi, ali iskazani fonemski, dok treći stupanj „...predstavljaju gramatikalizirani leksemi koji nose funkciju uzvika, ali su izraženi promjenjivim vrstama riječi kojima se upisuju emocije...” (Pintarić 1998, 405). Pintarić objašnjava kako gramatikalizacija uzvika obuhvaća protomorfemizaciju, odnosno dodavanje začetaka morfema uzvicima i leksikalizaciju. Mogući problem nastaje kod fonemizacije, a tiče se grafijskog standardiziranja.

Prevođenje onomatopejskih riječi, odnosno riječi koje oponašaju zvukove jedan je od težih prevoditeljskih izazova. Stvaranje riječi oponašanjem nekog prirodnog zvuka¹⁰ ovisit će o tome kako govornici određenog jezika čuju taj zvuk. Zbog toga poljska onomatopejska riječ *Ciiiiii* (Stasiuk 2005, 48), kada bi se na hrvatski prevela doslovno, ne bi značila ništa. Nakon što se pronađe značenje onomatopejske riječi izvornog jezika, potrebno je pronaći riječ u ciljnom jeziku koja bi imala isto ili slično značenje. U ovome je slučaju to: *š-š-š* ili *psst*.

7.2. Stilističko-sintaktički odabiri

U rečenici: – *...oczekujące ich powrotu, oczekujące perfum, mieniących się kiecek i skórzanych foteli...* – vidimo kako je autor teksta (Stasiuk 2005, 7) nabrojao tri predmeta, od kojih je prvi u jednini, a druga dva u množini. Računajući na to da je ovo dramski tekst, što znači da mora biti „prohodan” i lako izgovorljiv, u prijevodu sam odlučio promijeniti broj riječi *perfum* iz jednine u množinu. Naime, kako piše Škiljan (1995, 164), za književni tekst karakteristično je da je određen „...ne samo svojim sadržajem nego i planom svojeg jezičnog izraza”, što znači da prevoditelj mora obratiti pažnju i na strukturiranje prijevoda. Među ostalim, to znači da prevoditelj mora poštovati autorove odabire i u strukturnom planu izraza: ako je Stasiuk odabrao napisati određene dijelove drame u kratkim rečenicama od kojih se svaka započinje u novome redu, prevoditelj bi trebao na isti način napisati i prijevod.

¹⁰ <http://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=45177> (26.04.2019.)

Sve se prevodi, pa tako i ponavljanja. U rečenici: – *...na środku placów, na środku ulic...* – Stasiuk (2005, 7) dvaput ponavlja istu riječ. S obzirom na to da se ponavljanje kao književni postupak može pronaći u svim književnim rodovima¹¹, takve autorove izbore treba poštovati i prevesti taj dio izvornog teksta koristeći isti književni postupak. Sličan primjer možemo pronaći i kasnije u tekstu gdje autor piše stihovima (Stasiuk 2005, 9) pa bi se moglo reći i da je u pitanju figura riječi anafora: „*Popatrz... / Popatrz...*”.

Učestalost korištenja posvojnog genitiva u poljskome i hrvatskome jeziku uvelike se razlikuje. Zbog toga će i u prijevodu ponekad biti potrebno učiniti izmjene, tako da ciljani tekst bude „bliži” hrvatskoj publici: „Prevoditelj prema tome nije pasivni ‘pretvarač koda’ [...], nego odlučujući faktor koji posreduje između izvornog teksta i recipijentata u jeziku cilju, dakle djeluje s mnogo više slobode, ali i odgovornosti.” (Gojmerac 1995, 25). U onome što je Gojmerac napisao o prevođenju jasno se ističe i jedan od važnijih prevoditeljskih izazova, a to je odgovornost za prijevod, o kojoj će i kasnije biti riječi. U prijevodu rečenice – *...i odchodzili do domów dziewcząt...* – (Stasiuk 2005, 7) – *...i odlazili kućama svojih cura...* – intervenirao sam u izvorni tekst na način da sam zadržao konstrukciju posvojnog genitiva i u hrvatskome jeziku, iako je poželjnije upotrebljavati posvojni pridjev. Smatram da bi rješenja poput *djevojčinih kuća* ili *curičinih kuća* čitatelji smatrali gramatičkom ili stilskom pogreškom.

Prevođenje i redosljed riječi u hrvatskom i poljskom jeziku

I hrvatski i poljski jezik vrlo se često opisuju kao jezici sa slobodnim rasporedom jezičnih komponenta (Podboj 2013, 583) unutar rečenice. Takve se sličnosti posebice ističu kada je u pitanju prevođenje između dvaju jezika koja pripadaju istoj jezičnoj skupini.

Većina studenata i profesionalnih prevoditelja početnika mogla bi olako preskočiti takve detalje, stoga je dobro naglasiti da redosljed riječi nije u potpunosti jednak. U situaciji kada to zanemarimo ili previše slobodno interpretiramo činjenicu da hrvatski i poljski jezik imaju slobodan raspored riječi, dolazimo do situacije u kojoj je jasno da je u pitanju prijevod s nekog jezika, odnosno da je „korak od hrvatskog jezika”. Onaj tko čita prijevod morao bi imati nepomućenu televizijsku sliku (Jakovlev 1995, 49), drugim riječima, prijevod bi trebao zvučati kao da nije prijevod, nego izvornik.

¹¹ <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=49387> (posjet 12. travnja 2019.)

Kada bismo rečenicu (Stasiuk 2005, 47): – *Wciąż drukują tam dziwne pieniądze z wizerunkami starodawnych i nieznanych barbarzyńców*. – preveli ne obraćajući pritom pozornost na razlike u redu riječi između poljskog i hrvatskog jezika, prijevod bi zvućao ovako: – *Stalno tamo tiskaju ćudne novćanice sa slikama pradavnih i nepoznatih barbara*. Takav je prijevod „toćan” i znaćenje svih rijeći i cijele rećenice kao cjeline prenesen je u potpunosti, ali nije u duhu hrvatskoga jezika. Drugim rijećima, redosljed rijeći u ovoj rećenici pitanje je stila, a kako bi se, prema teoriji skoposa, prijevod prilagodio ciljnoj publici, upotrijebljen je prevoditeljski postupak umetanja, odnosno dodavanja. Zbog toga sam rećenicu preveo na sljedeći naćin: – *Tamo stalno tiskaju neke ćudne novćanice sa slikama pradavnih i nepoznatih barbara*.

Jezićna karakterizacija likova

Gojmerac (1995, 22) piše kako je svaki tekst dio neke situacije koja nije jezićna, nego predstavlja njegov kulturni, povijesni ili društveni kontekst. Prema tome, moćemo reći kako su svi likovi jezićno karakterizirani, s ćime se i slaćem. Kod lokalnog poljskog stanovništva, štoviše, razbojnika, pronalazimo mnogo psovki, dok kod zbora pronalazimo kombinaciju govornog jezika i standarda.

U usporedbi s ostalim likovima koji se pojavljuju u drami (lokalno poljsko stanovništvo i zbor), lijećnici njemaćkoga podrijetla odskaću sudeći prema registru jezika koji koriste. Razlika je u sitnim detaljima, ali je primjetna. Kao primjer jezićne karakterizacije lijećnika, *ostatnio* sam preveo s *nekoć*, a rećenicu: – *Teraz tak jest tylko u dzikich*. – preveo sam kao: – *Danas je tako samo u divljaka*. – gdje prijedlog *u* ukazuje na ono što je svojstveno kojoj sredini, zajednici ili što se događa u njoj te se upotrebljava s genitivom.¹²

7.3. Prijevod nestandardnih jezićnih sredstava

Za prijevod nestandardnih jezićnih sredstava poput kolokvijalizama, vulgarizama i sl. vaćno je spomenuti kako se u teoriji prevođenja spominje mentalna slika kao prijevodna jedinica, što znaći da je pitanje ekvivalencije između dvaju jezika postalo veće od rećenice. Osim za prevođenje, mentalne slike pomaću i u razumijevanju teksta. Antunović piše (2001,

¹² http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=f19iWBN5 (posjet 26. travnja 2019.)

43) kako se najjasnije utjecaj mentalnih slika vidi u usmenom prevođenju, u kojem se inzistira „da su upravo ideje [...] ono što prevoditelj izražava na drugom jeziku, a ne riječi.”

Razgovorni stil određen je specifičnom situacijom iz stvarnosti. Drugačije rečeno, uporaba jezika usmjerava se razgovornoj funkciji (Badurina i Kovačević 1998, 20). Za elemente razgovornoga jezika u izvorniku trebalo bi pronaći jednake ili približne ekvivalente i u ciljnom jeziku. S obzirom na to da hrvatski i poljski pripadaju istoj, slavenskoj jezičnoj skupini, ponekad je to jednostavnije. Upotreba povratno-posvojne zamjenice, naprimjer, u razgovornom jeziku često se na sličan način upotrebljava u hrvatskom (*se*) i poljskom (*sobie*) jeziku, pa će tako: – *Albo powie, żebyś sobie poszedł...* – (Stasiuk 2005, 10) na hrvatskome zvučati: – *Ili ti kaže da si odeš...* –

Kada su u pitanju aforizmi, odnosno izreke, potrebno je provjeriti glase li isto u izvornom i ciljnom jeziku. Stasiuk je u izvornom tekstu upotrijebio latinsku izreku *ex oriente lux* u svom originalnom obliku, na latinskom jeziku. Bilo je potrebno provjeriti upotrebljava li se u istom obliku i u hrvatskome jeziku, s obzirom na to da su u mnogim europskim jezicima oba slučaja moguća. Isto sam učinio te saznao da je to uistinu moguće, te ima sljedeće značenje: „...u svojem prvotnom značenju upotrebljavao se za izlazak Sunca; među kršćanima, uzrečica koja kaže da je s Istoka došla ‘svjetlost’ kršč. vjere; kod romantičara, izraz shvaćanja da sva ljudska kultura potječe s Istoka.”¹³

Vulgarizmi

Važno je naglasiti kako svaka vrsta i tip teksta utječe na to kako će prevoditelj pristupiti tekstu koji prevodi. Točnije, pri prevođenju drame *Noć*, trebalo je obratiti posebnu pozornost na brži ritam zbog kraćih rečenica, podjelu na likove što utječe na istaknutiju jezičnu karakterizaciju istih te na govorni jezik, koji sadrži mnoge vulgarizme. Iako se u medijima vulgarizmi često ne prevode kako bi što veći raspon publike mogao gledati određenu emisiju ili film, drugi slučaj imamo kada su u pitanju književna djela. Ako u ciljnome jeziku postoji adekvatni ekvivalent, moj je stav da bi se vulgarizam trebao prevesti vulgarizmom, slično kao što frazeme prevodimo frazemima, naravno, kada je to moguće. Isto je na zanimljiv način opisala Božica Jakovlev (1995, 47), spomenuvši kako je o prijevodu razmišljala kao o slijedu

¹³ <http://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=18751> (posjet 7. svibnja 2019.)

mentalnih slika „u kojem bi se u glavama čitatelja prijevoda vrtjele iste mentalne slike kao i u glavama čitatelja izvornika.”

U prethodnome poglavlju pronalazimo glagol koji je na poljskom očit vulgarizam, *rozpierdolić*. Glagol u sebi sadrži sastavnicu *pierdolić* što znači (Moguš, Pintarić 2002, 595): – *1. VULG ševiti...* – S obzirom na to da poljski glagol *rozpierdolić* nema svoj ekvivalent u hrvatskome jeziku, bilo je to moguće prevesti jedino s glagolima: *razvaliti, uništiti, demolirati* itd.

Ipak, sâmo stilističko obilježje vulgarizma moglo se prenijeti drugamo u tekstu tako da cjelina može zadržati sve elemente koje joj je autor namijenio. Zbog toga sam tu cjelinu preveo na sljedeći način: – *Ha! Osim toga, želim razvaliti ovaj zatvor tako da ne ostane nijedan kamen! Vlastitim jebenim rukama! Zapaliti!* – Kao što se može vidjeti, vulgarizam sam „prenio” u sljedeću rečenicu, dodajući psovku tamo gdje je prije nije bilo. Na taj sam način ostao vjeran izvorniku, a da ga nisam značajno mijenjao.

Osim vulgarizama, (Jakovlev 1995, 49) „u prijevodu narječja i slanga najviše stradaju mentalne slike i tu su prevoditelji prisiljeni na velike kompromise.” Kada netko govori dijalektom i često upotrebljava psovke, to izaziva najpodsvjesnije mentalne slike jer se temelje na stereotipima i predrasudama (Jakovljević 1995, 49), a mentalne slike nestandardnog jezika uključuju izgled, način razmišljanja, životni stil i navike.

7.4. Teorija skoposa – prilagodbe izvornika

Prevođenje je svakako mnogo više od prijenosa značenja riječi iz jednog u drugi jezik. Mnogi teoretičari prevođenja naglašavaju prevoditeljevu ulogu medijatora između dvaju naroda, odnosno dviju kultura. Zbog toga je veliki prevoditeljski izazov pronaći ekvivalente za sve nejezične elemente u tekstu. Argumentirano je to opisao Dalibor Blažina (1995, 208): „Prevođenje kao medijacija između kultura podrazumijeva, u svom općenitom smislu, i postizanje najvećeg mogućeg stupnja podudarnosti (homologije) između dviju struktura, pri čemu to, naravno, ne podrazumijeva samo tekst, nego i široko shvaćeni kontekst.” Gojmerac (1995, 26) je to opisao drugim riječima, zamislivši prevoditelja kao transkulturalnog prenositelja poruka.

U promijenjenim jezičnim i kulturnim uvjetima prevoditeljski je izazov svakako pronaći adekvatne formulacije koje će izraziti smisao, odnosno sadržaj izvornika (Gojmerac 1995, 22). Teoretičarka prevođenja Maček (1995, 183) smatra da „...odluke o odabiru

prikladnih prijevodnih elemenata donose (se) unutar izvanjezičnog okvira i utječu na stupanj uspješnosti prijevoda”, dajući tako na važnosti prevoditeljima kao medijatorima između kultura. Takav slučaj imamo i u prethodnom poglavlju. Izvorni tekst (Stasiuk 2005, 52) glasi: – *I to trzydrzwiową i benzynową z silnikiem jeden i dwie dziesiąte!* – Dok se u poljskom jeziku vrsta motora izražava u desetinkama (*jeden i dwie dziesiąte*), u hrvatskome se označava jedinicama (*jedan cijela dva*).

Kao što je to već prije spomenuto, prevoditi se nikada ne bi trebalo doslovno. Osim što prevoditelj mora razumjeti cjelinu kao takvu, također mora, dovoljno dobro, poznavati kulture izvornog i ciljnog jezika. U kontekstu prethodnoga poglavlja, treba znati da rečenicu (Stasiuk 2005, 78): – *Na początku po lekcjach.* – treba prilagoditi hrvatskoj publici. Naime, u školskom kontekstu, Hrvati bi rijetko upotrijebili riječ *predavanje*. Za taj pojam mnogo se češće upotrebljava (*školski*) *sat*, a u govornome jeziku, za cjelinu od više školskih sati jednostavno će se reći *škola*. U pitanju je dakako metonimija, odnosno stilska figura promjene osnovnoga značenja riječi uporabom u prenesenom značenju.¹⁴ Zbog toga sam navedenu rečenicu preveo na sljedeći način: – *U početku nakon škole.* –

Kao metodu provjere uvijek se može koristiti ona usporedbe učinka o kojoj piše Dora Maček. Jedan od ciljeva prevođenja je da čitatelji prijevoda imaju istu mentalnu sliku kao što je imaju i čitatelji izvornog teksta.

U ovome je radu već bilo govora o mogućim pogreškama koje se događaju pri prevođenju unutar iste grupe jezika; može doći do mnogo nespretnih rješenja i prevoditelji se ponekad oslanjaju na činjenicu da je doslovan prijevod „dovoljan”. Izvrsno je to opisala i Nives Opačić (1995, 367): „Slavenski su jezici, zbog prividne ‘poznatosti’, osobito opasni za prevođenje, jer je u njima stupanj homonimije prilično visok, pa su stoga i olaka prelaženja preko nekih rješenja brojna...”

Prevođenje frazema

Definicija frazema u Hrvatskom frazeološkom rječniku (Menac, Fink-Arsovski i Venturin 2014, 5), glasi:

„Osnovna je jedinica frazeologije frazem. On se sastoji od najmanje dviju sastavnica za koje je karakteristična ustaljenost upotrebe, cjelovitost i relativno čvrsta struktura. Ne stvara se u govornom

¹⁴ <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=40446> (posjet 28. travnja 2019.)

procesu, nego se kao cjelina uključuje u diskurs, pri čemu postaje dio rečeničnoga ustrojstva ili funkcionira kao samostalna cjelina.”

Sâm termin frazeologija ima dva značenja: prvo je lingvistička disciplina, a drugo ukupnost frazema. Svaki frazem ima svoje značenje kao cjelina, što posljedično znači da prijevod istih ne ovisi o sâmim sastavnicama. Postoji nekoliko načina na koje se frazemi dijele. Mogu se razvrstati prema pojedinim sastavnicama (čime se bavi somatska frazeologija), prema porijeklu, odnosno proširenosti upotrebe (internacionalna frazeologija), a i prema područnoj raslojenosti (regionalna frazeologija) (Menac, Fink-Arsovski i Venturin 2014, 5).

Većini je frazema svojstvena slikovitost te visok stupanj ekspresivnosti. Važno je obilježje i desemantizacija, što znači da su sve ili dio sastavnica izgubile svoje prvotno značenje, a istovremeno je frazem kao cjelina dobio novo značenje. Prema Menac, Fink-Arsovski i Venturin (2014, 5), „frazemi u većini slučajeva pripadaju razgovornomu stilu” iako postoje i oni koji sadrže vulgarne sastavnice.

Iako su i translatologija i frazeologija mlade discipline te sve situacije na koje možemo naići u prijevodu nisu strukturno opisane, jasno je da bi se frazem trebao prevoditi frazemom. Najveće se pogreške događaju kada prevoditelj nije shvatio da je u pitanju frazem pa riječi prevodi doslovno. To je jedan od razloga zašto se stavlja toliki naglasak na prevođenje značenja, odnosno značenja cjeline, a ne pojedinih riječi. Nažalost, ponekad se frazem iz izvornika jednostavno mora parafrazirati jer odgovarajućeg frazema u ciljnom jeziku nema, gubeći tako stilsko obilježje koje inače nosi sa sobom (Forko 2009, 98).

Neda Pintarić je, u praksi, to objasnila na sljedeći način (Pintarić 1995, 471): „Frazemi se još teže prevode... osim značenja samog frazeologizma treba zadržati i njegova slika koju ima u sebi prirodni govornik kad ga rabi. [...] Prijevodom mijenjamo poredbene slike da bismo uspostavili značenje koje će naš govornik ispravno shvatiti.” Drugim riječima, kod prevođenja frazema važno je prevesti sliku koju frazem nosi sa sobom kod govornika jednoga jezika u drugi jezik.

Problemi s prijevodom frazema podrazumijevaju nepostojanje odgovarajućeg frazema u ciljnom jeziku, zbog čega se prevoditelj mora odlučiti za neko drugo prijevodno rješenje (Vidović Bolt 2018, 335). Računajući na to da je prevoditelj uspio pronaći značenje frazema u izvornom tekstu, sljedeći zadatak mu je pronaći podudarni frazem u ciljnom jeziku. Vidović Bolt (2018, 338) piše kako je za prijevodne procese prikladnija podjela na četiri tipa ekvivalencije: potpuna, djelomična ili parcijalna, paralelna i nulta. Nulta je ekvivalencija specifična jer podrazumijeva da u ciljnom jeziku ne postoji ekvivalent za frazem iz izvornog jezika te se prevoditelj mora poslužiti nekim drugim rješenjem. Vidović Bolt (2018, 341) nudi

sljedeća: doslovan prijevod ili kalk, prijevod jednom riječju, sastavljanje neutralne parafraze, izostavljanje te kompenzaciju.

U prethodnome poglavlju, u izvornom tekstu (Stasiuk 2005, 59) možemo pronaći frazem u rečenici: – *Nie wiązałbym z nim specjalnich nadziei na przygodę.* – Značenje frazema možemo pronaći u poljskome frazeološkom rječniku (Kłosińska i dr. 2007, 268): – *spodziewać się czegoś dobrego* po *kimś*, po *czymś* – a kao natuknica javlja se u oblicima: – *Lokować, pokładać w kimś, w czymś nadzieję (nadzieje); wiązać nadzieje (nadzieję), oczekiwania z kimś, z czymś* – U Hrvatskome frazeološkom rječniku (Menac, Fink-Arsovski i Venturin 2014, 349) pod natuknicom „nada” pronalazimo tri frazema: *gajiti nadu, izgubiti / gubiti <svaku> nadu* te *polagati nadu*. S obzirom na njihova značenja, poljski sam frazem odlučio prevesti frazedom *polagati nadu (nade)* u koga, u što sa značenjem 'mnogo očekivati od koga, od čega, uzdati se u koga, u što' – Na taj se način u prijenosu frazema iz jednog jezika u drugi značenje nije izgubilo. U pitanju je djelomična ekvivalencija (v. Vidović Bolt, 2018) jer im je značenje isto, mentalna slika slična, ali se razlikuju na leksičkoj razini. Iako se riječ *nada (nadzieja)* nalazi i u poljskom i u hrvatskom frazemu, glagoli se razlikuju. U hrvatskome se upotrebljava glagol *polagati*, a u poljskom *wiązać*, što utječe i na promjenu prijedloga uz koji se veže: u hrvatskome je to *u koga, u što* (akuzativ), a u poljskome *z kimś, z czymś* (instrumental).

8. Zaključak

Cilj ovoga rada bio je pokazati na stvarnim prijevodnim primjerima na koje se sve načine može prevoditi, posebice s poljskoga na hrvatski jezik, te koji su sve prijevodni procesi uključeni u postupak. Na primjeru prijevoda djela *Noć* Andrzeja Stasiuka prikazano je na koje sve prijevodne probleme prevoditelj može naići prilikom prevođenja s poljskoga na hrvatski, odnosno prilikom prevođenja između dvaju jezika iste jezične skupine. Drama *Noć* karakteristična je po uporabi zanimljive kombinacije stilova i formata: od vulgarizama do standardnoga jezika, Stasiukova kombinacija različitih stilova učinila je prevođenje zanimljivim i jednako zahtjevnim.

Slično metodi glasnog razmišljanja, ovim se radom prikazuju neki prijevodni procesi i prevoditeljski izazovi na koje nailaze prevoditelji. Naprimjer, faza redakture najbolje je pokazala specifične probleme koji se javljaju pri prevođenju između sličnih jezika, poput krivih padežnih nastavaka, lažnih prijatelja i prevođenja glagola kretanja. Isto tako, faza izrade prijevoda obično je kraća zbog samouvjerenosti prevoditelja da je „jednostavnije” jer su jezici slični. Što se tiče prevoditeljskih izazova, u analizi prijevoda više su se puta spomenuli prevoditeljski postupci kojima se, podržavajući teoriju skoposa, prijevod izvornoga teksta prilagodio ciljnoj publici. Pišući o prijevodnim procesima, htio sam ustvrditi i proširiti svoje znanje o teoriji prevođenja te ga primijeniti na vlastiti prijevod.

Osim procesa, na prijevodu sam htio prikazati kako se donose neke prijevodne odluke te koje izazove one predstavljaju. Zbog toga je u analizi ponekad ponuđeno više mogućnosti, od kojih je na kraju samo jedna uvrštena u konačan prijevod. Iako se procesi i izazovi prikazani u ovome radu odnose specifično na prevođenje s poljskoga na hrvatski jezik, iste se mogu primijeniti i na druge jezike.

Ovaj rad, osim što daje sažeti pregled prijevodnih procesa i teorije skoposa, može pomoći studentima poljskoga jezika u obliku popisa izazova na koje bi mogli naići te na što sve moraju obratiti pažnju prilikom prevođenja. Na taj način može olakšati njihovo prvo suočavanje s prevođenjem. Osim toga, može poslužiti i kao izvor literature i internetskih stranica koje svakodnevno pomažu mnogim prevoditeljicama i prevoditeljima.

Literatura

Anić, Vladimir. 1991. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.

Antunović, Goranka. 2001. „Komunikacijski aspekti prijevodnog procesa i njihov utjecaj na izbor prijevodnog ekvivalenta”. Doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu.

Badurina, Lada i Marina Kovačević. 1998. „Funkcionalna sintaksa razgovornoga stila”. U *Jezična norma i varijeteti*, ur. Lada Badurina, Boris Pritchard i Diana Stolac, 19-29. Zagreb / Rijeka: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku.

Benešić, Julije. 1949. *Hrvatsko-poljski rječnik*. Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske.

Blažina, Dalibor. 1995. „Lingvistički šušteraj ili o prevođenju Stanisława Ignacyja Witkiewicza”. U *Prevođenje: suvremena strujanja i tendencije*, ur. Jelena Mihaljević Djigunović i Neda Pintarić, 21-29. Zagreb: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku.

Carl, Michael, Barbara Dragsted i Arnt Lykke Jakobsen. 2011. „A taxonomy of human translation styles”. <https://translationjournal.net/journal/56taxonomy.htm> (posjet 6. svibnja 2019.).

Forko, Josipa. 2009. „Prevođenje frazema - Sizifov posao.” *Hrvatistika* 3 (3): 93-98.

Goethe, Johann Wolfgang. 1832./2006. *Faust*, prev. A. Stamać. Zagreb: Školska knjiga.

Gojmerac, Mirko. 1995. „Prevođenje ili dizajniranje teksta?”. U *Prevođenje: suvremena strujanja i tendencije*, ur. Jelena Mihaljević Djigunović i Neda Pintarić, 21-29. Zagreb: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku.

Guberina, Petar. 1967. *Stilistika*. Zagreb: Zavod za fonetiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Hrvatska enciklopedija. URL: <http://enciklopedija.hr/> (posjet 1. svibnja 2019.).

Hrvatski jezični portal. URL: <http://hjp.znanje.hr/> (posjet 28. travnja 2019.).

Hrvatski pravopis. URL: <http://pravopis.hr/> (posjet 6. svibnja 2019.)

Ivir, Vladimir. 1998. „Deskriptivni i preskriptivni pristupi lingvističkom proučavanju prevođenja”. U *Jezična norma i varijeteti*, ur. Lada Badurina, Boris Pritchard i Diana Stolac, 207-217. Zagreb / Rijeka: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku.

Jakovlev, Božica. 1995. „Prijevod kao mentalne slike”. U *Prevođenje: suvremena strujanja i tendencije*, ur. Jelena Mihaljević Djigunović i Neda Pintarić, 47-53. Zagreb: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku.

Jeraj, Vid. „Stasiuk Andrzej.” 2008. <http://www.booksa.hr/dossier/andrzej-stasiuk> (posjet 02. svibnja 2019.)

Katnić-Bakaršić, Marina. 1999. *Lingvistička stilistika*. Budimpešta: Open Society Institute.

Kłosińska, Anna, Elżbieta Sobol i Anna Stankiewicz. 2007. *Wielki słownik frazeologiczny z przysłowiami*. Warszawa: Wydawniczo naukowe PWN.

Lukšić, Irena. 1995. „Prijevod kao autentična književna umjetnina”. U *Prevođenje: suvremena strujanja i tendencije*, ur. Jelena Mihaljević Djigunović i Neda Pintarić, 47-53. Zagreb: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku.

Maček, Dora. 1995. „Prijevod u strukturnom i stilskom procjepu”. U *Prevođenje: suvremena strujanja i tendencije*, ur. Jelena Mihaljević Djigunović i Neda Pintarić, 47-53. Zagreb: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku.

Malmkjær, Kirsten. 2000. „Multidisciplinarity in process research”. U *Tapping and mapping the processes of translation and interpreting: outlooks on empirical research*, ur. Sonja Tirkkonen-Conditand i Riitta Jääskeläinen, 163-170. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamin Publishing Company.

Menac, Antica, Željka Fink-Arsovski i Radomir Venturin. 2014. *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Naklada Ljevak.

- Moguš, Milan i Neda Pintarić. 2002. *Poljsko-hrvatski rječnik*. Zagreb: Školska knjiga.
- Opačić, Nives. 1995. „Primjeri homonimije u nekim slavenskim jezicima prema hrvatskom”. U *Prevođenje: suvremena strujanja i tendencije*, ur. Jelena Mihaljević Djigunović i Neda Pintarić, 367-371. Zagreb: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku.
- Pavlović, Nataša. 2015. *Uvod u teorije prevođenja*. Zagreb: Leykam internation d.o.o.
- Pintarić, Neda. 1995. „Dekodiranje, verbalizacija i prevođenje jedinica neverbalne komunikacije”. U *Prevođenje: suvremena strujanja i tendencije*, ur. Jelena Mihaljević Djigunović i Neda Pintarić, 465-475. Zagreb: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku.
- Pintarić, Neda. 1998. „Problem standardizacije i leksikalizacije uzvika u poljskom i hrvatskom jeziku.” U *Jezična norma i varijeteti*, ur. Lada Badurina, Boris Pritchard i Diana Stolac, 403-415. Zagreb / Rijeka: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku.
- Podboj, Martina. 2013. „Red riječi u hrvatskom i poljskom jeziku: poteškoće s kojima se susreću poljski studenti kroatistike pri usvajanju reda riječi u hrvatskom jeziku.” *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 39 (2): 581-592.
- Pym, Anthony. 2009. „Humanizing translation history”. U *Hermes – Journal of Language and Communication Studies* 42, 23-48.
- Reiss, Katharina i Hans Josef Vermeer. 1984. *Towards a general theory of translational action: Skopos theory explained* (prev. C. Nord). Manchester: St. Jerome.
- Stasiuk, Andrzej. 2014. *Istok*. Zagreb: Fraktura.
- Stasiuk, Andrzej. 1998. *Jak zostałem pisarzem (próba autobiografii intelektualnej)*. Czarne: Wydawnictwo czarne.
- Stasiuk, Andrzej. 2005. *Noc*. Wołowiec: Wydawnictwo czarne.

Vermeer, Hans Josef. 1987. „What does it mean to translate?“. *Indian Journal of Applied linguistics* 13 (2), 25-33.

Ivir, Vladimir. 1997. „Formal/Contrastive Correspondence and Translation Equivalence.“ *Studia Romanica et Anglica Zagrabiensia* (42): 167-178.

Vidović, Ivana. 1998. „Glagoli kretanja u hrvatskim i poljskim frazemima“. U *Jezična norma i varijeteti*, ur. Lada Badurina, Boris Pritchard i Diana Stolac, 593-603. Zagreb / Rijeka: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku.

Vidović Bolt, Ivana. 2001. „Glagoli kretanja u poljskim i hrvatskim rječnicima.“ *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 27 (1): 281-289.

Vidović Bolt, Ivana. 2018. „Frazemi – prevoditeljski kamen spoticanja“. U *Slavofraz 2018. Frazologija, učenje i poučavanje*, ur. Željka Macan i Sandra Jukić, 335-350. Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci.